پەلاماری ئەنفال: شوبات – ئەیلوولی 1988

بەشی یەکەم

بــەعســی و کــورد

*"ڕەشە ڕەنگی، خێوەتی ڕەشە، ڕمەکەی، زرێکەی،
ئەسپەکەی، قەڵغانەکەی، پەڕەکەی
پەڕە تاڵەکەی هەڕەشەی مەرگ و دۆزەخ دەکات
بێئەوەی ڕێزێك بۆ ڕەگەزو پایەو تەمەن دابنێ
ئەو دوژمنانی خۆی بە ئاگرو شیر لەناودەبات".
ـ کریستۆفەر مارلۆ, کتێبی (تەیموورلەنگی
مەزن).*

*"هەر چەرخ و زەمانێك لەویتر جیاوازە. بەڵام
سەدام حوسێن لە تەیموورلەنگی شەش سەد ساڵ
لەمەوبەر خراپترە".
ـ عەبدولقادر عبدالله عەسکەری
(خەڵکی گۆپتەپە، ئەو شوێنەی کە لە 3 ی
مایسی 1988دا بە چەکی کیمیایی بۆردمان
کرا).*

ئەم وڵاتە خاکی گوڵاڵەی بەهارو کێڵگەی گەنمی بە شەپۆلە، خاکی جۆگەلەی بەخوڕو دەرەو شیوی هەزار بە هەزاری پڕ مەترسیە، خاکی ئەشکەوتی نهێنیو گاشە بەردی ڕووتەنە. لە سەرووی هەمووشیانەوە خاکێکە ئاوازی ژیانی تێدا بەوە پێناسە دەکرێ کە پەیوەندیەکی پتەو هەیە لە نێوان دانیشتوانیو چیاکانیدا. چیا، یەك لە دوای یەك ڕیزبوون و ترۆپکەکانیان تا چاو برکا هەڵکشاون و هەرە بەرزەکانیان بە درێژایی وەرزەکانی ساڵ بەفر دایپۆشیون. هەر لە کۆنیشەوە وتراوە: "چیاکان تەخت کەن, کوردەکان لە یەك ڕۆژدا نامێنن".

کورد لەم چیایانەدا هەزاران ساڵە نیشتەجێن, وەك توێژەرێك دەڵێ: "ئەم ناوچانە لە سەدەی دوانزەهەمەوە بە کوردستان ناسراون. هەروەها لە چاخە دێرینەکانەوە مرۆڤیان تێدا ژیاوەو یەکێك لە نشینگە گرنگەکانی شارستانێتی مرۆڤ پێکدێنن. چەرموو، لە دۆڵی چەمچەماڵی عێراقی ئەمڕۆدا، یەکێکە لە کۆنترین گوند لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا. لێرە چوار هەزار ساڵ پێش ئەم چەرخەی ئێستامان مرۆڤ دانەوێڵەی جۆراوجۆری چاندووە وەك: (گەنمو جۆ و نیسك و نۆك و ...تاد)، میوەجاتی وەك: (زەیتون، بادەم, بستەو هەنجیر) ی چنیوەو مەڕو بزنی بەخێوکردووە"[1].

بە هەرحاڵ, کوردەکان سەرەڕای ئەو شوێنەوارە دێرینەشیان, نەیانتوانیوە لەم چەرخەی ئێستادا هەرگیز نەیانتوانیوە قەوارەیەکی سیاسیی سەربەخۆ پێکبێنن. لە سەدەی شانزەیەمەوە تا سەرەتای سەدەی بیستەم ناوچەکانیان بەشێك بوو لە هەردوو ئیمپراتۆرێتی عوسمانیو فارس. بە ڕووخانی ئیمپراتۆرێتی عوسمانی لە پاش جەنگی جیهانیی یەکەم، دەبوو کورد بە پێی پەیمانی سیڤەری ساڵی 1920 سەربەخۆیی بدرێتێ. بەڵام کاتێ کە بزووتنەوە نەتەوایەتیەکەی کەمال ئەتاتورك ناوچە کوردیەکانی ڕۆژهەڵاتی تورکیای داگیرکرد ئەم بەڵێنە بوو بە هەڵم. کوردەکان جارێکیتر بینییان وا نیشتمانە شاخاویەکەیان بە سەر چوار دەوڵەتی تازە دروستکراودا بەشکراوە ـ تورکیا، سوریا، عێراق, یەکێتی سۆڤیەت و دەوڵەتی دێرینی ئێران یان وڵاتی فارس وەك پێشتر پێی دەوترا.

هەر یەکێك لەم دەوڵەتانە, کۆسپێکی لە بەردەم هاموار بوونی کەمایەتیە کوردەکەی خۆیدا دروستکردووە. گرووپی کوردی هەر وڵاتێکیش لەمانە دژی دەسەڵاتی حوکوومەتە تازەکەی ناوەند شۆڕش و یاخیبوونی بەرپاکردووە. لەم نەریتی یاخیبوونەدا هیچ لایەکیان ئەوەندەی کوردەکانی عێراق بەردەوام

---

[1] پ. جەی. برێد وود، لێکۆڵینەوەی پێش مێژوو لە کوردستانی عێراقدا، شیکاگۆ ـ 1960.
P.J.Braidwood, Prehistoric inverstigation in Iraqi Kurdistan (Chicago-1960).

www.dengekan.com

نـەبوون[2]. بـە بـەراوردکردن لـە گـەڵ ئـەو 4 ملیـۆن کـوردەی لـە عێراقـدا دەژیـن, ژمارەی دانیشتوانی کوردی گـەورەتریش هـەن ـ کـە نزیکـەی 10 ـ 15 ملیۆنیـان لـە تورکیاو 7 ملیۆن لە ئێران دەژین[3]. لێرەدا هەندێ فاکتەر هـەن کـە کوردی عێـراق لـە دراوسـێکانیان جیادەکەنـەوە. ئـەوان تـا سـاڵانی 1980 بـە ڕێـژە گـەورەترین کەمینەی ئیتنی بوون لە ناوچەکەداو بە لایکەمەوە 23٪ ی سـەرجەمی دانیشـتوانی عێراقیـان پێکـدەهێنا[4]. ڕێـژەی کـورد لـە تورکیـادا ڕەنگـە بـە پێچـەوانەوە ئێسـتا بەرزتر بێت، بەڵام ئەمە دەرەنجامێکی ڕەوتی دیمۆگرافی ئاسایی نیە. کەمبوونـەوەی ڕێژەی دانیشتوانی کوردی عێراق مەسەلەیەکی سیاسییە. سـەدان هـەزار هـەڵاتوون و ئاوارەی وڵاتان بوون، دەیان هەزاری تریش کوژراون، بە زۆری لە ساڵی 1988داو لـە ماوەی شەش مانگ و نیوی پەلاماردانێکی قڕکـردن و تـەفروتوونا کردنیانـدا کـە بـە ئەنفال ناسرا.

هـەروەها, کـوردی عێـراق زیـاتر بوونەتـە قوربـانیی هەڵکـەوتێکی جـوگرافی، چوونکە لە سەدەی بیستەمدا ئیحتیاتێکی گەورەی نەوت لە سـەر خـاکی باوباپیریـان

---

(2) ـ نووسینێکی تەواو لە سەر کورد کارەکەی مارتن ڤان بروونەسنە: ئاغا، شێخ، دەوڵەت: پێکهاتەی کۆمەلاْیەتیو سیاسی کوردستان.

Martin Van Bruinessen, Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan (London Zed Books, 1992).

ـ بۆ بەرچاوخستنێکی مێژوویيو فەرهەنگیی گشتیش بڕوانە: میهرداد. ر. ئیزەدی: " کـورد: کورتـە باسێک."

Mehrdad. R. Izady," The Kurds: Aconcise Handbook "(Washington D.C, Crane Russak, 1992).

ـ دیسان هەر لەم بارەیەوە کورتـە باسـێکی سوودبەخشـی دێڤیـد ماکـدواڵ: " مەسـەلەی کـورد: پێداچوونەوەیەکی مێژوویی."

David McDowall, The Kurdish Question:Ahistorical Review.

ـ لە کتێبی "کورد: خستنە ڕوویەکی هاوچەرخانە"

Philip. G. Kreyenbroek and Stephan Sperl, eds. The Kurds: Acontemporary Overview (London and New York: Routledge, 1992)

بەتایبەتی لاپەڕە 24 ـ 30.

(3) ئیزەدی Izady ئەم ژمارانەی خوارەوە دەدات: تورکیا 13.65 ملیۆن، ئێران 6.6 ملیۆن و عێراق 4.4 ملیۆن.

(4) بە پێی ئیزەدی, کورد لە ساڵی 1980دا 25٪ ی خەڵکی عێراقی پێکهێناوەو لە تورکیـادا 21.3٪ ی دانیشتوانی ئەو وڵاتە. لە ساڵی 1990یشدا بەوەی دەخەملێنێ کـە ڕێژەکـە 23.5٪و 24.1٪ بێـت یەک لە دوای یەک. هەندێ خەملی تر هەن زۆر کەمن و کورد تەنها بە 16 ـ 17٪ ی خەڵکی عێراق دادەنێن.

دۆزرایەوە. کوردەکان زۆر جار بەرەنگاری حوکوومەتی عێراق بوونەتەوە بۆ کۆنترۆڵکردنی ئەو ناوچانە، بە تایبەتی شاری کەرکووکی ڕەگەز تێکەڵ. هەر ئەم هەڵپەکردنەشە بۆ سەرچاوە سروشتیەکان و دەسەڵات بە قەدەر هەر ڕەچاوکردنێکی ئایدیۆلۆجی یان دوژمنایەتیەکی ڕەگ داکوتاوی ئیتنی کە بناغەی ئەو ڕەفتارە دڕندانەیەی حیزبی بەعسی عەرەبیی سۆشیالیستی حوکمڕان پێکدێنێت سەبارەت بە کورد. لە سالآنی 1920ەوە کوردی عێراق شۆڕش لە دوای شۆڕش بەرپادەکەن دژ بە دەسەڵاتدارانی ناوەند. زۆرترینی ئەم شۆڕشانە شادەماریان لە ناوچەیەکی دوورەدەستی باکووری ڕۆژهەڵاتی عێراقدا بووە کە پێی دەوترێ دۆڵی بارزان و دەکەوێتە نزیك سنوورەکانی ئێران و تورکیاو سەر کەنارەکانی ڕووباری زێی گەورە. لە سەرەتای سالآنی 1940 دوە تا ناوەڕاستی سالآنی 1970, بیرو ئایدیای شۆڕشی کورد لە ناوی سەرکردەی خێڵەکیی کاریزمای* ئەو دۆڵە, مەلا مستەفای بارزانی, جیانەبووەتەوە.

تاقە سەرکەوتنی ڕاستەقینەی بارزانی لە ساڵی 1946دا بوو، ئەو کاتەی کوردەکانی عێراق و ئێران هێزی خۆیان کردە یەك و کۆماری مهابادیان دامەزراند. بەڵام ئەزموونی مهاباد تەنها ساڵێکی خایاندو لەناوبرا. ئەوجا بارزانی لەگەڵ چەند هەزارجەنگاوەرێکدا (چەند سەد جەنگاوەرێك ڕاسترە-و) لە "ڕێڕەوێکی درێژی"[5] بەناوبانگدا بۆ یەکێتی سۆڤێت هەڵات. لە پاش ڕووخاندنی پاشایەتیی لە عێراقدا, ساڵی 1958، کورد بەرەوڕووی شێوازێکی دەفگرتوو بوونەوە لەگەڵ هەموو ڕژێمە یەك لە دوای یەکەکاندا؛ یەکەم, ماوەیەك دانوستان دەستی پێدەکردو بە شێوەیەکی نەگۆڕ داواکاریی کوردی لەمەڕ ئۆتۆنۆمی جێبەجێ نەدەکردو شکستی دەهێناو لە پاشاندا, کاتێ کە وتووێژەکان دەوەستان, توندوتیژی سەرلەنوێ دەستی

---

*واتە کەسێکی خاوەن دەسەڵات و دەمڕاست کە قسەی نادرێتە دواوە و فەرمانی بەجێیە ـ و.

(5) کوردەکان، بە پێچەوانەی بزووتنەوە ڕزگاریخوازە نەتەوەییەکانی ترەوە هەرگیز نەیانتوانیوە پشت بە یارمەتی گونجاوی سۆڤییێت ببەستن.

www.dengekan.com

پێـدەکردەوە[6]. دێهـات بۆردمـان دەکـران و دەسـووتێنران و جـەنگاوەرانی کـورد بێبەزەییانـە ڕاودەنـران و دەکوژران. ئـەو نـاوەش کـە لـە خۆیـان نـاوەو بـە وردیـی حاڵـەتی بوونیـانی دەرخستووە، *پێشمەرگەیە* ـ "واتـە ئەوانـەی ڕووبـەڕووی مـردن دەبنەوە".

★ ★ ★

لە ساڵی 1988داو لە ماوەی دوا شەش مانگی شەڕی درێژخایەنی هەشت ساڵەی عێـراق لـە گـەڵ ئێرانـدا، شـتێکی سـامناك لـە چـیاکانی بـاکووری عێراقـدا ڕوویـدا. ڕژێمەکەی سـەدام حسێن "چـیاکانی تـەختکرد", لانیکـەم لـە شـێوەی مەجازیـدا بـە واتای تەختکردنی هەزاران گوندو هەڵتەکاندنی ژێرخانی ئـابووریی عـادەتیی دێهات لە کوردستانی عێراقداو کوشتنی دەیان هەزار لە دانیشتووانی.

ماوەیەکی زۆر بوو جیهانی دەرەوە, لـە دوو ڕووداوی گـەورەی کوردی عێـراق بـە ئاگا بوو. لـە هـەردوو حاڵەتەکـەدا, نزیکیـی قوربانیـان لـە سـنووری نێودەوڵەتیـەوەو بەم پێیەش, نزیکییـان لـە میـدیای دەرەوە بـوو بـە هـۆی بڵاوبوونـەوەی هەواڵـەکان. یەکەمیان پەلاماری 16 ی مارت بوو بە گازی ژەهـراوی بـۆ سـەر شـاری کوردنشـینی هەڵەبجە، نزیك بە سنووری ئێران. دەسـەڵاتدارانی ئێـران بـە کـارێکی چـاکی خۆیـان

---

[6] لـە شۆڕشـی چـواردەی تـەمووزی 1958 ەوە چـوار ڕژێـم لـە بەغـدا هاتووەنەتـە سـەر حـوکم: حوکوومەتی سەربازیی عبدالکریم قاسم و"ئەفسەرانی ئازاد" 1958 ـ 1963، یەکەم ڕژێمی حیزبی بەعسی عەرەبیی سۆشیالیست (شـوبات ـ تشـرینی دووەمـی 1963)، حوکوومـەتی برایـان عـارف و عبدالرحمن البزاز 1963 ـ 1968، پاشان دووەم ڕژێمی بەعسـی (لـە سـاڵی 1968ەوە تـا ئێسـتا). سەدام حوسێن، کە یەکێکە لە سەرکردەکانی کوودەتای تەمووزی 1968، لە ساڵی 1979دا بوو بـە سەرکۆماری عێراق. چاکترین کارێکی گشتیی لە سەر ئەو ماوەیە کارەکەی ماریۆن فاروق سلاگلێت و پێتەر سلاگلێتە:

ـ (عێراق لە ساڵی 1958 ەوە: لە شۆڕشەوە بۆ دکتاتۆریەت.)

Marion Farouk-Sluglett and Peter Sluglett, Iraq since 1958: From Revolution to Dictatorship (London: I.B. Tauris, 1990).

لێکۆڵینەوەی بەسوودی تر هەن لەوانە:

ـ فێب مارِ: مێژووی عێراقی هاوچەرخ.

Phebe Marr, The Modern History of Iraq (Boulder: Westview Press, 1985.

ـ هەروەها کاردری (CARDRI) الیژنـەی دژ بەداپڵۆسـین و دابینکردنـی مـافی دیموکراسـی لـە عێراقدا): عێراقی سەدام، شۆڕش یان پاشگەزبوونەوە؟

CARDRI, Saddam’s Iraq: Revolution or Reaction? (London: Zed Books, 1986).

زانی کە لە ماوەی چەند ڕۆژێکی کەمی بۆمبارانەکەدا, شوێنەکە پیشانی میدیای جیهانی بدەن. لە گەڵ ئەوەشدا, تەفرەو چاوبەستیەکە ماوەیەکی زۆر بەردەوام بوو ـ چوونکە ڕاپۆرتە موخابەراتیەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکان, بە شێوەیەکی سەرەتایی لە ماوەی جەنگی 1980 ـ 1988 ی ئێران ـ عێراقدا, بە توندی بە لای بەغدادا "دایاندەشکاند"*، بەوەی گوایە هەردوولا بەرپرسیارن لە هێرشی کیمیایی هەڵەبجەدا(7). ئەمەیان درۆو دەلەسەیە چونکە شایەتیی ئەو کەسانەی لە پاش کارەساتەکە ماونەتەوە ئەوە دەگەیەنێ کە هەڵەبجە کارێکی عێراقی بوو، وەك ڕەتدانەوەو تۆڵەکردنەوەیەك بۆ ئەو گرتنە کەمخایەنەی شارەکە لە لایەن

---

* ئەم کەوانە هی دەقەکە خۆیەتی ـ و.

(7) هەندێ کتێب لە بارەی جەنگی ئێران ـ عێراقەوە بە ڕۆتینیو بە ڕاپۆرتی بێ بەڵگەو بناغە جارِی ئەوە دەدەن کەوا هەردوولا لە هەڵەبجەدا چەکی کیمیاییان بەکارهێناوە. سەرچاوەی ئەم بۆچوونە هەرِەمەکیو گشتیە دەگەڕێتەوە بۆ لێکۆڵینەوەیەکی کۆلێجی جەنگی ویلایەتە یەکگرتووەکان لە لایەن ستێفن س . پێلیتایەر، دۆگلاس ڤ. جۆنسنو لیف ئار.ڕۆزنبێرگەرەوە ئەنجامدراوە "توانای عێراقو ئاسایشی U.S لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا".

"Iraqi Power and U.S security in the Middle East)"(Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S Army War College,1990).

ئەمە دیسانەوە لە کتێبێکی ئەم دواییەی پێلیتایەردا دووبارە بووەتەوە, کە جاران ئەفسەرێك بووە لە دەزگای موخابەراتی U.S دا، بە ناونیشانی "جەنگی ئێران ـ عێراق: پشێویی لە بۆشاییدا"

Pelletiere "The Iran-Iraq War: Chaos in Vacuum", (New York: Praeger,1992).

کەوا لە سەرنجەکانیدا بە توندی بە لای عێراقدا دایدەشکێنێ " لە 23 ی مایسدا (ئاوها)و لە شەڕێکدا بە سەر شارەکەوە، گاز لە هەردوولاوە بەکارهێنرا. لە ئەنجامدا دەیان لە کوردە عێراقیە مەدەنیەکان کوژران. ئێستا بە تەواوی ڕوونە کە گازی ئێرانیەکان کوردەکانی کوشتووە"

بە گریمانەی بنەمای ئەم لێکدانەوەیە قوربانیەکانی هەڵەبجە دەمولێویان شین هەڵگەڕاوە کە خاسیەتێکی گازی سیانیدەو باوەڕ ناکرێ عێراق وەدەستی هێنابێت. گازی سیانید ژەهرێکی میتابۆلیکیەو دەبێتە هۆی شین هەڵگەڕانی دەم و لێو، بەلاَم ئەوان (واتە قوربانیانی هەڵەبجە ـ و) دوورن لەوەی کە بەڵگەی ئەم بەکارهێنانەیان پێوە دیار بووبێت . دەمارە گازەکان دەبنە هۆی ئیفلیجی لە کۆئەندامی هەناسەداندا و دەم و لێوی قوربانیش شین هەڵدەگەڕێنن.

چاوپێکەوتنی میدلێ ئیست ووچ لەگەڵ دوکتۆر (هاوارد هوا)دا، قوتابخانەی تەندروستیی گشتیی هارڤارد، 13 ی مایسی 1993. سەبارەت بەکارهێنانی دەمارە گازبە بەڵگەوە لە لایەن عێراقەوە دژ بە کورد لە ماوەی ئەنفالدا، بڕوانە پەراوێزی ژمارە 10.

www.dengekan.com

پێشمەرگە عێراقیـەکانو گاردی شۆڕشـگێڕی ئێرانـی (*پاسـداران*)ەوە. ئـەو هـەزاران کەسەی کوژران لە ڕاستیدا گشت مەدەنی بوونو قوربانیی ڕژێمی عێراق بوون[8].

دووەم ڕووداو کـە زۆر نـاو و شـۆرەتی ڕۆیشـت کۆچـکردنی بـە کۆمـەڵی لای کەمەکەی شەستو پێنج هەزارو ڕەنگە بیشگاتە هەشتا هەزار ئاوارەی کوردی عێراق لە چیاکانی باکووری ناوچەی بادینانەوە بۆ ناوچە سنووریەکانی تورکیا لە دوادوایی مانگی ئابدا[9]. هۆی هەڵاتنەکەشیان دواتر دەرکەوت, زنجیرەیەکی تر بوو لە هێرشی هێزە چەکدارەکانی عێراق بە چەکی کیمیایی[10]. لـە جـەنگی جیهـانیی یەکەمـەوە،

---

[8] توێژەری کورد، شۆڕش ڕەسولْ، کە لێکۆڵینەوەیەکی لە سەر وێرانکردنی گوندە کـورد نشـینەکان ئەنجامداوە بە ناونیشانی (لەناوبردنی گەلێک Destruction of a Nation) و لە نیسـانی 1990 دا بە تایبـەتی بلاْوکراوەتـەوە، لیسـتێکی بـە نـاوی نزیکـەی 3200 کـەس کۆکردووەتـەوە کـە لـە پەلامارەکەی هەڵەبجەدا کوژراون. زۆرمەزەندەی سۆز ئامێزیش تا حەوت هـەزاری دەبـەن. بڕوانـە لاپەڕە 213.

[9] بە زۆری دووبارە بوونەوەی ژمارەی 65000 لە ڕاپۆرتەکەی پیتەر گاڵبرەیـتو کریسـتۆفەر ڤـان هۆڵن وەردەگیرێت، کە بە ناونیشانی "بەکارهێنانی چەکی کیمیـایی لـە کوردسـتاندا، دوا هێـرش و پەلاماری عێراق".

Peter W. Galbraith and Christopher Van Hollen, Jr. "Chemical Weapons use in Kurdistan: Iraq's Final offensive."

کە دەستەی ئامادەکردنی ڕاپۆرتەکە داویانە بە لیژنەی پەیوەندیـەکانی دەرەوەی سـەناتی ویلایەتـە یەکگرتووەکان لە 21 ی ئەیلوولی 1988 دا . هـەروەها دەیـان هـەزاریان ئـاوارەی ئێـران بـوون چ ڕاستەوخۆ بە هەلاْتن لە عێراقەوە یان بە تێپەڕ بوون بە ناو تورکیادا.

[10] بڕوانە

Galbraith and Van Hollen : Chemical Weapons Use in Kurdistan

. ڕاپۆرتەکەی پزیشکانی مافی مرۆڤ لە شوباتی سـاڵی 1989دا: "بـای مـەرگ، بـەکارهێنانی گـازی ژەهراوی لە لایەن عێراقەوە دژ بە دانیشتوانە کوردەکەی"

.Physicians for Human Rights, "Winds of Death: Iraq's Use of Poison Gas against its Kurdish population. "

گەیشتووەتە ئەو ئەنجامەی کە برینداره ئاوارەکانی لە تورکیا تەماشا کرابوون تووشـبووی گـۆگردی خەردەل Sulfur mustard بوون. لەگەڵ ئەوەشدا پزیشکانی مافی مرۆڤPHR سەرنجی ئەوەیان داوە کەوا "باسوخواسی ئـەو مردنانـەی شـایەتحاڵ دەیگێڕنـەوە کـە لـە چـەند دەقیقەیـەکی دوای بەرکەوتنی گازەکەدا بووە, تەنها بە کاری گازی خەردەل لێکنادرێنەوە" نهێنیەکە جارێکی تر کەوتەوە بەر سۆراخکردن لە کاتێکدا کە لێکۆڵینەوە لە سەر نموونەی ئەو گلاْنە دەکرا کە لـە گونـدی برجینـیْ هێنرابوون، ئـەو گونـدەی کـەوا لـە سـاڵی 1988 دا بـەر پـەلاماری چـەکی کیمیـایی کـەوتبوو. لـە نموونەکاندا توخمی دەگمەنی دەمارە گـاز -Nerve Agent GB هـەبوو کـە بـە (سـارین)یـش دەناسریْ. بڕوانە:

PHR-Human Rights Watch "Scientific First: Soil Samples Taken from Bomb Craters in Northern Iraq even four years Later", April 29, 1993.

بەکارهێنانی گازی ژەهراوی لە شەڕو کوشتاردا بە جۆرە کارێکی قێزەون دادەنرێت. بە پێی پرۆتۆکۆلی جنێڤ لە ساڵی 1925دا, کە عێراقیش لایەنێکە تیایدا, چەکی کیمیایی قەدەغەکراوە. پاشانیش زۆر وڵات ئەو چەکە عەمارکراوانەیان لەناو برد. لە کاتێکدا کە عێراقو بە ڕادەیەکی کەمتر ئێرانیش لە زۆر ڕووەوەو لە ساڵی 1983 بە دواوە گەلێ لە بوارە قەدەغەکراوەکانی مەیدانی شەڕیان شکاند، بەڵام پەلامارەکانی هەڵەبجەو بادینان, ئاستێکی نوێی نامرۆڤایەتییان نیشان دا وەك یەکەم نموونەی دۆکیومێنت کراوی حوکوومەتێك بۆ بەکارهێنانی چەکی کیمیایی دژ بە خەڵکە مەدەنیەکەی خۆی.

لە گەڵ ئەوەشدا, هەڵەبجەو بادینان تەنها دوو پارچەن لە وێنەیەکی پارچە پارچە کراوی زۆر گەورەتری مەتەڵ ئامێزو بەشێکی ئەو پەلامارە نەخشە بۆ کێشراوە پێکدێنن کە لە مارتی 1987ەوە تا مایسی 1989ی خایاند. بە پێی بۆچوونی میدڵ ئیست ووٚچ پەلاماردانی عێراق بۆ سەر کورد لەو ماوەیەدا, بە پێی هەلومەرجی پەیمانی جینۆساید گەیشتبووە ڕادەی جینۆساید(11). میدڵ ئیست ووٚچ دوای زیاد لە هەژدە مانگ توێژینەوەی پێکهاتوو لە سێ توخمی دیارو تەواوکەر

" کارێکی زانستی بۆ یەکەمجار : نموونەی گڵی وەرگیراو لە شوێن بۆمبەکانی باکووری عێراقەوە دەمارە گاز ئاشکرا دەکات ـ تەنانەت لە پاش چوار ساڵیش" . 29 ی نیسانی 1993.

(11) پەیمانێکە بۆ قەدەغە کردن و سزادانی تاوانی جینۆساید، 78 UNTS 277 بە پێی بڕیاری ژمارە 2670 لە 29 ی کانوونی یەکەمی ساڵی 1948 دا لە لایەن کۆمەڵەی گشتییەوە پەسەند کراو لە 12 ی کانوونی یەکەمی 1951 دا چووە بواری کار پێکردنەوە. ئەم ڕێکەوتننامەیە بەم جۆرە پێناسەی جینۆساید دەکات: "ئەو کارانەی بە مەبەستی دەکرێن بۆ لەناوبردنی تێکڕا یان بەشێک لە کۆمەڵێکی نیشتمانی، نەتەوەیی, ئیتنی یان ئاینیو شتی لەم چەشنە". بۆ وردبوونەوەو تاوتوێ کردنی گشتیی ئەو چاپەمەنیو بڵاوکراوانەو هەروەها زنجیرەیەك لێکۆڵینەوەی ئەم مەسەلەیە بڕوانە:
Frank Čhalk and Kurt Jonasson: "The History and Sociology of Genocide,Analysis and Case Studies ", New Haven: Yale University Press,1990).

(مێژووو سۆسیۆلۆجیای جینۆساید، شیکردنەوەو لێکۆڵینەوەی مەسەلەکان.)

هەروەها(چاودێری جینۆساید) :
Helen Fein : (Genocide Watch)New Haven; Yale University Press ,1992).

www.dengekan.com

گەیشتووەتە ئەم ئەنجامە. یەکەمیان زنجیرەیەکی چڕی دیدارو چاوپێکەوتنی مەیدانی بوو لە گەڵ کوردە دەربازبووەکاندا. لە نێوان نیسانو ئەیلوولی 1992دا, لێکۆلەرەوانی میدڵ ئیست ووچ چاوپێکەوتنی قووڵو وردیان لەگەڵ نزیکەی 300 کەس ئەنجامداوە لە کوردستانی عێراقداو لە گەڵ سەدانی تر گفتوگۆیان کردووە دەربارەی ئەزموونو بەسەرهاتیان . زۆربەیان ڕاستەوخۆ بەر توندوتیژی کەوتبوونو زۆریشیان ئەندامانی زۆر نزیکی خێزانیان لەدەستدابوو. لە مارتو نیسانی 1993 دا پەنجا چاوپێکەوتنی تر ئەنجامدراو ئەو پرسیارانە کران، کە بێ وەڵام مابوونەوە.

دووەم مەودای پرۆژەکەی میدڵ ئیست ووچ لەمەڕ کوردستانی عێراق زنجیرەیەك تاقیکردنەوەی پزیشکیی عەدلی بوو لە سەر گۆڕە بەکۆمەڵەکان بە سەرپەرشتی پسپۆڕی کارامەی ئەنترۆپۆلۆجیای پزیشکیی عەدلی دوکتۆر کلاید کۆلنز سنۆ. یەکەم گەشتی زەمینە خۆشکەری د.سنۆ بۆ ناوچەکانی هەولێرو سلێمانی لە کانوونی یەکەمی 1991 دا بوو. لە دوو سەردانی بە دوای یەکدا, تیمەکەی د. سنۆ چەند گۆڕێکیان هەڵدایەوە بە تایبەتی ئەو شوێنەی کە لاشەی بیستو شەش پیاو و هەرزەکاری تێدابوو کەوا لە کۆتایی ئابی 1988 دا لە دەوروپشتی گوندی کورێمێی ناوچەی بادینانەدا بە دەستی سوپای عێراق کوژرابوون[12].

سێهەم, کە بەرفراوانترینیانە, لێکۆڵینەوەی ئێمە بوو لە سەر ئەرشیفی دەست بەسەردا گیراوی دەزگا ئەمنیو ئیستیخباراتیەکانی عێراق. لە ماوەی ساڵی 1991وسەرەتای ساڵی 1992 داو لەگەڵێ سەرچاوەی جۆراوجۆرەوە، میدڵ ئیست

---

[12] ئەنجامی کاری ئەم نێردراوانە لە دوو ڕاپۆرتی میدڵ ئیست ووچ و پزیشکانی مافی مرۆڤدا بلاوکراونەتەوە،

ـ یەکەمیان بە ناونیشانی "گۆڕە نائارامەکان :گەڕان بە دوای بێسەرو شوێنان لە کوردستانی عێراقدا " شوباتی 1992.

"Unquiet Graves: The Search for the Disappeared in Iraqi Kurdistan", February 1992.

ـ دووەمیشیان "پەلاماری ئەنفال لە کوردستانی عێراقدا : وێرانکردنی کورێمێ، کانوونی یەکەمی1993".

"The Anfal Camaign in Iraqi Kurdistan: The Destruction of Koreme", January 1993.

ووێچ فایلێکی هاکەزایی پێکەوە نابوو لەو بەڵگەنامە ڕەسمیانەی عێراق کە لەو بووارانەی سیاسەتی ڕژێم دەدوان بەرانبەر بە کورد. زۆربەی ئەمانە لە دەزگا حوکوومەتیەکانی عێراقدا گیرابوون لە کاتی ڕاپەڕینە لەبارچووەکەی مارتی 1991 ی کوردا. پاشان لە مایسی 1992 دا ، ڕێگە بە میدڵ ئیست ووێچ درا بۆ لێکۆڵینەوەو گەلاڵە کردنی 847 سندووق لەو کەرەستەیەی حوکوومەتی عێراق کەوا لە کاتی *ئینتیفازەدا*[*] یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان PUK، کە یەکێکە لە دوو حیزبە سەرەکیەکەی کوردستانی عێراق، دەستی بەسەریاندا گرتبوو. بە پێی ڕێکەوتنێکی نێوان PUK و لیژنەی پێوەندیەکانی دەرەوەی سەناتی ویلایەتە یەکگرتووەکان، بەڵگەنامەکان بوون بە تۆماری لیژنەکە لە کۆنگرێسدا[(13)]. لە 22 ی تشرینی یەکەمی ساڵی 1992دا شیکردنەوەی بەڵگەنامەکان دەستیپێکردو لە زۆرحاڵەتدا توانرا زانیاریی نێو بەڵگەنامەکان دەربارەی چەند گوندێکی دیاریکراو یان هێرش و پەلامارەکان لەگەڵ بابەتی شایەتیەکانی هەمان شوێندا بەراورد بکرێن. هەروەك ڕاوڵ هیلبێرگ لە مێژووەکەیدا لەمەڕ هۆلۆکۆست تێبینی ئەوە دەکات کەوا "ڕێگەی ئەوەندە زۆر نیە کە کۆمەڵگەیەکی مۆدێرن بتوانێ لە ماوەیەکی کەمدا ژمارەیەکی زۆرلەو خەڵکانە بکوژن کە لە ناویاندا دەژین. ئەمەیان کێشەیەکی تەواو کاریگەرو مەودا دوورە"[(14)].

ئەم بەڵگەنامانە بە فراوانیو دوورودرێژیەکی سەرسامکەرەوە ئەوە دەردەخەن کە چۆن دەوڵەتی بیرۆکراسیی عێراق جینۆسایدی کوردی ڕێکخستووە. بەشێك لەم

---

[*] لە دەقەکەشدا هەر ئینتیفازە Intifada بەکارهاتووە, کە بەرامبەرە عەرەبیەکەی ڕاپەڕینەو لەو دەمەدا ئەمەیان زۆرتر لە سەر زاران بوو ـ و.

[(13)] لە کاتێکدا کە وەزارەتی بەرگریی ویلایەتە یەکگرتووەکان یارمەتی ئاسانکردنی لێکۆڵینەوەی بەڵگەنامەکانی دا بە تەرخانکردنی دەستەیەکی تەکنیکی بۆ ئەم پرۆژەیەی کوردستانی عێراق، میدڵ ئیست ووێچ و یەکێتی نیشتمانی کوردستان PUK پێکەوە کۆنترۆڵی تەواویان بە سەر ئەرشیفەکەدا هێشتووەتەوە.

[(14)] ڕاوڵ هیلبێرگ: "لەناوبردنی جوولەکەکانی ئەوروپا"
(Raul Hilberg, The Destruction of European Jews, NewYork. Holme and Meir, 1985) P8.

بەڵگەنامانە لە کاتی ڕاپەڕینەکەدا لە ماوەی ڕاپەڕینی هاوڵاتیانی کورد لە شاری سلێمانیدا دەستی بەسەرداگیراو پاشان هەروا بە تێکەڵوپێکەڵی خرانە نێو گونیەی ئاردی پلاستیکیی ئەستوورەوە. بەشێکی تریشیان، کرانە نێو سندووقی چایەوەو ئەوجا لە ناو گونیەدا پێچرانەوەو مۆری "یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان ـ شەقڵاوە PUK-Shaqlawa"یان لێدرا. ئەمانە لە دەزگاکانی سەر بە بەڕێوەبەرێتیی گشتیی ئاسایشی عێراقەوە (*مدیریە الأمن العامە*)، کە بە شێوەیەکی باو بە *ئەمن* دەناسرێن، لە هەولێرو شارۆچکەی شەقڵاوەی هاوینە هەواری باکوور دەستیان بە سەردا گیرابوو[15]. ناو دۆکیومێنتەکانی ناو ئەم سندووقانە, بە زۆری لە ئەنجامی شەڕو پێکدادانی مارتی 1991دا کە گەلێ بینای حوکوومەتی تێدا گڕتێبەردرا ڕەش بووبوون. هەندێکیشیان چرچولۆچ بووبوون، یان بەشێکیان لێدڕابوو و بە زۆریش نەدەخوێنرانەوە، چونکە ماوەیەکی زۆر شێ لێیدابوون. بەڵگەنامەکان لە نێو بۆکس فایلدان یان بە پەت و قەیتان شل و شاو پێچراون یان دەرزییان لێدراوە. پەڕاوە دەسنووسەکان بە کاغەزی گوڵگوڵیی بەرگ تێگیراون و نایلۆنیشیان تێگیراوە. هەندێکیشیان ناونیشانە عەرەبیەکانیان بە پیتی زەخرەفە کراوی سەر گێژکەرو قەڵەمی ماجیکی ڕەنگاوڕەنگ نەخشێنراوە. یەك پەڕاوی پۆلیسیش, بە ڕێکوپێکی بە کاغەزی کریسمەسی بەریتانیای مەزن پێچراوەتەوە, کە باڵندەیەکی سنگ سوور پیشان دەدات لە ناو چڵەداری پیرۆزدا دخوێنێ. لە دووتوێی ئەم فایل و بەرگانەدا بەڵگەنامەکان بە وردیو دوورودرێژی ئەوە پیشان دەدەن کە چۆن بیرۆکراسیی ئەمنی عێراق چارەسەری "گرفتە کاریگەرەکەی" تەختکردنی هەزاران گوندی

---

(15) ئەمن کە کاروفەرمانی تەکنیکییان تا ڕادەیەك نزیکە لە کاری مەکتەبی لێکۆڵینەوەی فیدراڵیی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا FBI، سەرەتای دامەزراندنی دەگەڕێتەوە بۆ ناوەڕاستی ساڵانی 1960 وەك دەزگایەکی نهێنیی حیزبی بەعس کە بە "الجهاز الخاص" دەناسرا "واتە دەزگای تایبەت"، ناوە نهێنیەکەشی "جهاز حنین"بوو. خودی سەدام حوسێن خۆی سەرپەرشتیی دروستکردنەوەی دەزگای پۆلیسی نهێنی دەکرد کە لە ساڵی 1973دا ناو و فەرمانی ئێستای (ئەمن Amn) ی دراوەتێ. بڕوانە سمیر الخلیل "کۆماری ترس Republic of Fear" ل 5 ـ 6, 12 ـ 13 (الخلیل ناوی خوازراوی جارانی نووسەری عێراقی کنعان مکیە بووا).

تێبینی: دەزگای ئەمنی عێراق لە پێش ساڵی 1973یشەوە هەر بە ناوی (مدیریە الامن العامە)ەوە هەبوو و هەمان ڕۆڵی سەرکوتکردن و داپڵۆسینی دەبینیو ڕەگیشی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی پاشایەتی پێش 14 ی تەمووزی 1958 کە ئەو دەمە ناوی (مدیریە التحقیقات الجنائیە) بوو. ڕاستە بەعسیەکان لە دوای ساڵی 1968ەوە دەزگای ئەمنیان لە سەر سیاسەت و ڕێبازی ناسراوی خۆیان دامەزراندووە. بەڵام دەزگاکانی وەك (الجهاز الخاص) زیاتر بە لای دەزگای موخابەراتو دەزگای داپڵۆسینی تایبەتی دیکەدا شکانەوەو نەبوون بە بناغەی (مدیریە الامن العامە) ـ وەرگێڕ.

کوردنشینی کردووە لە گەڵ سڕینەوەیان لە سەر نەخشەو کوشتنی دەیان هەزار کەس لە دانیشتوانیان. لێرەدا بەڵگە هەن لە شێوەی بڕیاری حوکوومیی مۆرکراودا کە فەرمانی کۆمەڵکوژیی دەسبەجێ دەدات, خۆ ئەگەر هەر لە شێوەی ئەوەی ئەوانیشدا باسی بکەین , وا هەزاران هەزار پەڕە لە بابەت: تێبینیی هەواڵگریی مەیدانیی, گفتوگۆی تەلەفۆنی نارێکوپێك نووسراو لە پەراوێزدا، مەحزەری کۆبوونەوەکان، فەرمانی گرتن ، فەرمانی ڕاگواستن، تێبینی لە سەر سووتاندنی گوندێك، لیستی کوژراو و برینداری هێرشە کیمیاییەکان، لیستی خێزانە "تێکدەرەکان"، تۆماری چاودێریکردنی تەلەفۆن، قەدەغە دانان لە سەر بەشە خۆراك، ئیفادەکانی لێکۆڵینەوە، سڵاو و پیرۆزبایی بۆ یەکە سەربازیە سەرکەوتووەکان. هەروەها لە دووتوێیاندا، بێشومار کاری دزێو و تێکەڵوپێکەڵ هەن کەوا سەرجەم بە سەر یەکەوە وێنەی جینۆسایدی کورد پێکدێنن.

★ ★ ★

بۆ ئەوانەی لە کوشتوبڕی قەسابخانەکە دەربازبوون، دەتوانرێ تاقیکردنەوەکە بۆ تاکە وشەی عەرەبیی (*الأنفال al-Anfal*)دا کورت بکرێتەوە. وشەکە لە بناغەدا ئاینیەو ناوی هەشتەم بەش یان *سوورەتی* قورئانە. بە پێی نووسەری عێراقی کنعان مکیە، کە وتارەکەی مایسی 1992 ی لە گۆڤاری هارپەردا *Magazine Harper's* ، یەکەم مامەڵەی ڕۆژنامەگەریی بوو لە سەر پەلاماری ئەنفال، کەوا هەشتەم سوورەتی بریتیە لەو "حەفتاو پێنج ئایەتەی کە بە وەحی بۆ محەمەدی پێغەمبەر هاتووە, دوابەدوای یەکەم شەڕی گەورەی موسڵمانە تازە ئیمانـدارەکان لە بەدردا (ساڵی 624 ی زاینی). ئەم شەڕە لە گوندی بەدردا بەرپابوو کە کەوتبووە ویلایەتی حیجازی سعوودیەی ئێستاوە. موسڵمانەکان ژمارەیان 319 کەس بوو, بە گژ نزیکەی هەزار کافری مەککەدا چوونەوەو شکاندنیان. ئەم شەڕە لە لایەن یەکەم

دەستەی موسڵمانانەوە داکۆکیو سەلماندن بوو بۆ باوەڕە نوێکەیان و سەرکەوتنیان لە ئەنجامی پشتگیری خواوە بوو"[16].

لەم سوورەتەدا (الأنفال) بە واتای "تالآنی" دێت، وەك تالآنی یان دەسکەوتی شەڕ. سوورەتەکە بەم شێوەیە دەسپێدەکات: "سەبارەت بە ئەنفال لێت دەپرسن، بڵێ ئەنفال هی خوداو پێغەمبەرەو ترسی خوداتان بێت و نێوانی خۆتان چاك بکەن و ملکەچی خوداو پێغەمبەری بن ئەگەر ئێوە باوەڕدارن"* سوورەتەکە لەگەڵ سرووشی خودادا بۆ فریشتەکان بەردەوام دەبێو دەڵێ: "خودای تۆ بە فریشتەکان ڕادەگەیەنێ کەوا من لە گەڵتانم، پشتی ئەوانە بگرن باوەڕیان هێناوەو ترس و سام دەخەمە دڵی کافرانەوە. لەملیان بدەن و تەواوی سەرپەنجەکانیان ببڕن، چوونکە

---

[16] ڕژێمی عێراق ڕەنگە ئەم سوورەتەی لە بەرئەوە هەڵبژاردبێت تاوەکو شەرعیەتێك بدات بە شەڕەکەی لەگەڵ کورددا، بە پەنابردنە بەر دروستکردنی شەڕێکی ساختە لە نێوان دوو سوپای نیزامیو لە دژ بەرانبەرێکی گەورەی بەهێزتر.

وتارەکەی مکیە: "ئەنفال: ڕووهەڵماڵینی پەلامارێکی عێراقی بۆ لەناوبردنی کوردەکان"ل 53 ـ 61
(The Anfal:Uncovering an Iraqi Campaign to exterminate the Kurds, Harper's Magazine, May,1992).

وتارەکە کورتەیەکی وەرگیراوی کتێبەکەیەتی کە بە ناوی: "دڵڕەقیو بێدەنگی: شەڕ، ملهوڕی، ڕاپەڕین و جیهانی عەرەب."
Cruelty and Silence: War, Tyranny, uprising and Arab world (NewYork: Norton, 1993).

هەروەها سەردانەکەشی بۆ باکووری عێراق بووە هۆی پێکهێنانی ڕاپۆرتە فیلمێك لە لایەن گوین ڕۆبەرتس Gwynne Roberts ی فیلمسازی بەریتانیەوە بە ناوی "کێڵگەی کوشتاری سەددام " Saddams Killing Fields کە لە کانوونی دووەمی 1992دا لە تەلەفزیۆنی BBCوە پەخشکراو, هەروەها لە 31 ی مارتی 1992شدا لە Front line ی PBS دا پیشاندرا .

دوو تێڕوانینی تریش دەربارەی پەلاماری ئەنفال بلاَوکراونەتەوە: یەکەمیان, ڕایمۆند بۆننەر: "هەمیشە لە یادت بێت"
Raymond Bonner: Always Remember (The New Yorker, September, 28, 1992, pp. 46-51, 54-58 and 63-65).

دووەمیان: جەدیت میلەر: "عێراقی گوناهبار، کێشەیەکی جینۆساید"
Judith Miller, “Iraq Accused: Acase of Genocide” (The NewYork Times Magazine, January 3, 1993, pp. 12-17, 28, 31-33,36).

وتارەکەی میلەر بە درێژی باسی بەرەوپێشچوونی پرۆژەکەی میدڵ ئیست ووچ دەکات لە سەر بەڵگەنامەکانی کوردستانی عێراق.

* وای بەچاك دەزانین دەقە عەرەبیەکەشی بلاَوبکەینەوە کە لە سوورەتی ئەنفالی قورئان دەرهێنراوە ـ و.
"یسألونك عن الأنفال قل الأنفال لله و للرسول فاتّقوا الله و أصلحوا ذات بینکم و أطیعوا الله و رسوله ان کنتم مؤمنین".

ئـەوان بـەرەنگاری خـوداو پێغەمبـەر بوونـەوەو هـەر کەسـیش بـەرەنگاریی خـوداو پێغەمبەر بکات، ئەوە سزای خودا توندو سەختە، کەوابوو بیچێژن و سزای ئـاگریش بۆ کافرانە"**[17].

ئەگەرچی سەدام حوسێن لەم ساڵانەی دواییدا زۆر جار پـەلامارو شـاڵاوەکانی بـە زمـانێکی ئـاینیو خوداپەرسـتی داپۆشـیوە، بـەڵام عێراقـی بەعسـیەکان دەوڵـەتێکی عیلمانیی سەربازیەو قوربانیانی پەلاماری ئەنفالی ساڵی 1988 کوردەکانی بـاکووری عێـراق بـوون و بـە زۆریـش موسـڵمانی سـوننی بـوون. لـە کـاتی ئەنفالـدا هەرچـی مزگەوت هەبوو لە گوندە کوردنشینەکاندا کەوا بەر پەلامارەکـە کـەوتن ڕووخێنـران و کەتیبـە ئەندازیاریـەکانی سـوپای عێـراق بـە بلـدۆزەرو دینامیـت تـەختی زەوییـان کردن.

★ ★ ★

** اژ یوحی ربّك الی الملائکه أنّی معکم فپبّتوا الّـژین ئ‌منـوا سـألقی فی قلـوب الّـژین کفـروا الرعـب فاچربوا فوق الٲعناق و اچربوا منهم کلّ بنان. ژلك بأنهم شاقّوا اللّٰه و رسوله ومن یشاقق اللّٰه و رسوله فأنّ اللّٰه شدید العقاب. ژلکم فژوقوه و أنّ للکافرین عژاب النار".

[17] قورئانی وەرگێڕدراو
A. J. Arberry (trans), The Koran Interpreted (NewYork: Colliere books. Macmillan Publishing Co. 1995) P.198

www.dengekan.com

ئۆتۆنۆمیی کورد و بەعەرەبکردن

گەر بڵێین ئەنفال, بەو هەموو ترس و سامەشیەوە، تەواو دەگمەن و بێوێنەیە, ئەوە دەبێتە هەڵە. چوونکە حیزبی بەعس لە ڕابوردوو و لە زۆر بۆنەدا بەلاو کارەساتی زۆر ترسناکی بە سەر کوردا هێناوە. بۆ گاڵتەجاڕیی زەمان, کاتێ پرسیار لە کوردەکانی عێراق دەکرێت سەبارەت بە ماوەیەکی ئارامی لە ژیانیاندا, پێش هەموو شتێك باس لە ساڵانی بەرایی دووەم دەسەلاتی حیزبی بەعس دەکەن لە دوای کوودەتاکەی تەمووزی 1968. ئایدیۆلۆجیی ڕادیکاڵی عەرەبایەتی (پان عەرەبیزم) کە ئەو حیزبەی لە سەر دامەزرابوو لەگەڵ کوردا, کە غەیرە عەرەبن و لە ڕووی فەرهەنگ و زمانەوە پەیوەندییان بە فارسەوە هەیە، ناکۆك و دژوار بوو. لە گەڵ ئەوەشدا ڕژێمە تازەکەی عێراق دەسپێشخەریی کردو پێشکەوتنێکی وەدەستهێنا بۆ ئەنجامدانی چارەسەرێکی درێژخایەن لە گەڵ کوردەکاندا.

وەنەبێ بەعس کورتی هێنابێت لە سیاسەتی پراگماتیدا، بەلام ئەو حیزبە کاتێ هاتە سەر حوکم لاوازبوو و نەیدەویست ململانێ لەگەڵ کێشەو گرفتی یاخیبوونێکدا بکات. لە بەر ئەوە پاش 1968, گوتاری بریقەداری پان عەرەبیزم خرایە لاوە لە هەوڵدانێکی تازەدا بۆ پێکهێنانی قەوارەی عێراقێکی یەکگرتووی وا کە کوردی تێدا هاوبەش بێت، با هاوبەشێکی تەواو یەکسانیش نەبێت. دەوڵەتی نیشتمانیی نوێی عێراق دەستکردێکی کۆمەڵەی گەلان (عصبە الامم) بوو لە ساڵەکانی 1920دا، ئەو کاتەی کە *ویلایەتەکەی* باشووری جارانی ئیمپراتۆرێتی عوسمانیی سەرلەنوێ دابەشکرایەوە بۆ چەند ناوچەیەکی ماندێت (ئینتیداب) و لە لایەن بەریتانیاو فەرەنساوە بەڕێوەدەبران. سنووری عێراقیش, کە ویلایەتی مووسڵیشی گرتەوە, بە باشی بەرژەوەندیی بەریتانیای دەردەخست بۆ کۆنترۆڵکردنی سەرچاوەکانی نەوتی ئەو ناوچەیە.

بەمجۆرە نەوت سەلماندی کە پاژنەکەی (ئەخیل)* بوو و لە توورەکەی ئۆتۆنۆمیدا پێشکەش بە کورد کرا لە لایەن سەدام حوسێنەوە، کە ئەو دەمە ئەندامی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش (ڕاستێکەی جێگری سەرۆکی ئەو ئەنجومەنە بوو

* ئەخیل Achilles پاڵەوانێکی ئەفسانەیی گریك بووە. هیچ چەکێ کاری تێنەکردووە تەنها لە پاژنەوە نەبێت ـ و.

ـ و) و بەرپرسیاری کاروباری کورد بوو. بەیانی 11 ی ئازاری 1970 لە سەر کاغەز پڕ بوو لە بەڵێن, بەیانەکە دانی یاسایی بە نەتەوەی کوردا ناو گەرەنتیی بەشداریکردنی کوردی لە حوکوومەتدا دا لەگەڵ خوێندن و فێرکردن بە زمانی کوردی لە قوتابخانەکاندا[18]. بەڵام بڕیاری دیاریکردنی ئەو ناوچانەی یەکلا نەکردەوە کە دەکەونە بەر سنووری "کوردستان"و هێشتیەوە بۆ ئەنجامدانی سەرژمێریەکی نوێ. بێگومان سەرژمێریەکی ئاوهاش بە مسۆگەریی زۆرینەی کوردی دەردەخست لە شاری کەرکووك و کێڵگە نەوتیەکانی دەوروپشتیدا، بەهەمان شێوەش ناوچەی خانەقینی پڕ نەوت لە باشووری شاری سلێمانی. بەڵام هیچ مێژوویەك بۆ سەرژمێریەکە دانەنرا تاوەکو ساڵی 1977 و لەو دەمەدا مامەڵە کردن لە گەڵ ئۆتۆنۆمیدا مردبوو[19].

هیواو ئامانجی کورد, هەر وەك جاران, پابەندی هێزە سیاسیە گەورەکان بوون. لە نیسانی 1972دا, ڕژێمی بەعسی ڕێکەوتننامەیەکی دۆستایەتیی پانزە ساڵیی لە گەڵ یەکێتی سۆڤێتدا مۆرکرد، دوو مانگ دواتریش کۆمپانیای نەوتی عێراقی خۆماڵی کردو لە شەڕی ئۆکتۆبەری 1973 ی عەرەب ـ ئیسرائیلیشدا داهاتی نەوتی عێراق دە جاران زیادی کردبوو[20]. لە حوزێرانی ئەو ساڵەدا پەیوەندیەکانی بەعس

---

[18] لە تەمووزی 1970دا دەستووری کاتی بڕیاریدا کەوا "گەلی عێراق لە دوو نەتەوەی سەرەکی پێکدێت، نەتەوەی عەرەب و نەتەوەی کورد. (ڕاستتر ئەم دەستووره لە پاش شۆڕشی 14 ی تەمووزی 1958 دەرچووەو ئەم دانپیانانەی تێدایە ـ و). ئەم دەستووره دان بە مافە نەتەوەییەکانی گەلی کوردا دەنێ لەگەڵ تەواوی مافە سیاسیەکانی هەموو کەمینەکاندا لە چوارچێوەی یەکێتیی عێراقدا". دیدو بۆچوونی حوکوومەتی عێراق لە دەرکردنی ئۆتۆنۆمی، جاڕدانی ئەوەبوو گوایە دەیەوێ "چارەسەری کێشەی کورد بکات لە عێراقدا" (بەغدا ـ بلاْوکراوەکانی الپوره , 1974).

[19] دیسان جێی خۆیەتی ئەوەش بڵێین کەوا ئەم سەرژمێریە سنووری جوگرافیشی بۆ پرۆسەی ئەنفالی 1988 دیاریکردووە. بڕوانە لاپەڕەکانی 177 ـ 186. هەروەها بڕوانە تێبینیەکانی علی حسن المجید لە سەر قەبارەی دانیشتوانی عەرەب لە کوردستاندا. پاشکۆی A لاپەڕەکانی 431 ـ 438.

[20] بە پێی کتێبەکەیماریۆن فاروق ـ سلاْگڵێت و پێتەرسلاْگڵێت لاپەڕە172, کەوا ساڵی 1972 داهاتی نەوتی عێراق تەنها 575 ملیۆن دۆلار بوو، ئەمە بەرزبووەوە بۆ 1.84 بلیۆن دۆلار لە ساڵی 1973دا و 5.7 بلیۆن دۆلار لە ساڵی 1974دا. بڕوانە:..

www.dengekan.com

ـ کورد ئاڵۆز بووبوو و ڕابەری ئەفسانەیی گەریلا مەلا مستەفای بارزانی بە ڕەسمی داوای کێڵگە نەوتیەکانی کەرکووکی کرد. بەغدا ئەوەی وا لێکدایەوە کە جاڕدانێکی ئاشکرای هەڵگیرساندنی شەڕەو لە مارتی 1974دا یەکلایەنە یاسای ئۆتۆنۆمی دەرکرد.

ئەم یاسا نوێیە زۆر دووربوو لە بەیانەکەی ساڵی 1970وە و ئەو هەرێمەی کە بۆ ئۆتۆنۆمی دیاریکرابوو بە ئاشکرا ناوچە پڕنەوتەکانی کەرکووك و خانەقین و جەبەڵ سنجاری لێدەرکرابوو. هاوشان لە گەڵ پرۆسەی ئۆتۆنۆمیی ساڵانی 1970 ـ 1974 دا ڕژێمی عێراق ڕیفۆرمێکی ئیداریی بەرفراوانی پیادەکرد کە تێیدا هەر شانزە ویلایەت یان پارێزگاکەی وڵات ناویان گۆڕاو لە هەندێ حاڵەتیشدا سنوورەکانیان دەسکاریی کرا. پارێزگای کەرکووکی کۆن کرا بە دوو بەشەوە. ناوچەکانی دەوروبەرو شارەکە خۆی ناونران "*التأميم-Al-Tamim*" واتە خۆماڵی کردن و سنوورەکەشی وا نەخشە کێشرایەوە کە عەرەب زۆرینە بێت تیایدا. پارێزگایەکی بچووکتری تازەش دروستکرا بۆئەوەی بە صلاح‌الدین بناسرێ‌و شاری تکریت بگرێتەوە لەگەڵ گوندی نزیکی ئەلعوجەدا کە شوێنی لەدایکبوونی سەدام حوسێنە. ئاشکراشە کەوا هاوشانیی یان نزیکییەك نیە لە نێوان سەدام حوسێن و ئەو جەنگاوەرە ئەفسانەییەی سەدەکانی ناوەڕاستدا کە لە ڕۆژاوا بە صلاح‌الدین ناسراوە، تەنها ڕێکەوت نەبێ (سەرەڕای ئەوەش بۆ گاڵتەجاڕیی دەوران صلاح‌الدین خۆی کورد بووە بەڵام وەك زۆرێك لە هاوڕەگەزانی, خۆی بە تەواوی خستبووە خزمەتی لەشکری عەرەبەوە)[21]. بەغدا ماوەی دوو حەفتە مۆڵەتی بە کوردەکان دا

Iraq Since 1958:From Revolution to Dictatorship (London 1990)

(21) لێکۆڵەرەوەی ئیسرائیلی ئەماتزیا بارام لە کتێبە سەرنجڕاکێشەکەیدا : فەرهەنگ، مێژوو، ئایدیۆلۆجی لە پێکهاتنی بەعسی عێراقدا 1968 ـ 1989.

Amatzia Baram: Culture, History" and Ideology in the Formation of Bathist Iraq, 1968-1989. (NewYork: St.Martins Press, 1991), pp. 61-62.

ئەوە دەخاتەڕوو کە چۆن ڕیفۆرمی ئیداری بووە بە مۆرك و خواستی ئەو حیزبە بۆ گرێدانی مێژووی نوێی عێراق بە ڕابردووی هەرە دێرینی شکۆدارەوە. تەماشاکە پارێزگای دیوانیە ناوی گۆڕا بە قادسیە، ئەو شەڕە یەکلاکەرەوەی نێوان عەرەب و فارس لە ساڵی 635ز دا, شەڕی نێوان ئێران ـ عێراقی ساڵانی 1980 ـ 1988یش بە ڕەسمی کراوە بە قادسیەی سەدام.

بـۆ ئـەوەی مەرجـەکانی قوبـووڵ بکـەن[22]. وەڵامـی بـارزانیش دەسـتپێکردنەوەی شۆڕشی چەکداری بوو.

سەرکردەکانی کورد, بـەو بڕوایـەی کـە دۆسـتی هەمیشـەیی‌و بـەردەوامیان نیـە, دەبـوو هاوپـەیمانێتیی گونجـاو لـە گـەڵ بێگانـەدا ببەسـتن و بـارزانی وایـدادەنا کـە پشـتگیریی بێگانـە ڕێگـە بـە سـەرکەوتنی شـەڕەکەی دەدات. مەترسـی‌و سڵکردنیش لەوەی کە عێراق تازە چووەتە پاڵ یەکێتی سۆڤیەت هانی حوکوومـەتی ئیسـرائیل و دەزگای موخابەراتی مەرکەزیی ئەمەریکا CIA دا مەشـق بـە سـەرکردە بـەرزەکانی KDP بکـەن و بـە شـێوەیەکی بـەربڵاویش زانیـاری‌و چـەك دەدرا بـە بـارزانی بـە چـەکی قورسیشـەوە. لـە هـەمان کاتیشـدا شـای ئێـران یارمـەتی‌و پێداویسـتیی بـۆ بنکـەکانی پشـتەوەی هێزەکـان دابـین دەکـرد بـە پشـتگیریی لۆجستیشـەوە*. بـەم یارمەتیە *پێشمەرگە* بۆ ماوەی ساڵێك بەرگرییان لە هێرش و پەلاماری عێـراق کـرد، هەرچەندە زیاد لە سەد هەزار خەڵکی ئاوارە بەرەو ئێران هەڵاتن و شارە کوردەکانی زاخۆ و قەڵادزێ بە فڕۆکە بۆردمان کران و بە قورسیی زیانیان لێکەوت.

بەڵام بـارزانی زیـاد لـە پێویسـت پشـتی بـە دەرەوە بەسـتبوو لـە کێشـەکەیدا. لـە ئـازاری 1975دا شـاو سـەدام حوسـێن ڕێکەوتننامـەی جـەزایریان مـۆرکرد، کـەوا زۆربـەی چاودێرانی تووشـی سەرسوڕمان کـرد، بـەوەی هـەر هـیچ نـەبێ ئـەو کاتـە، دژایەتیی دوورودرێژی ئەو دوو دەوڵەتەی کۆتایی پێهێنا. عێراق پـەیمانی بـە ئێـران دا ڕێـڕەوی ئـاوی شـگ العـرب، کـە نـاکۆکیی لـە سـەربوو، بـەش بکـەن و لـە جیـاتی ئـەوەش شـا دەسـبەجێ سـوپاکەی بگێڕێتـەوەو پشـتگیریی لۆجسـتیی سـەربازی و یارمەتیدان لـە کوردی عێـراق بگرێتـەوە. لـە مـاوەی حەفتەیەکدا شۆڕشـی بـارزانی هەرەسـی هێنـاو سـەرکردە شکاوەکەشـی زۆری نـەبرد کۆچـی دوایـی کـرد. "کـاری

---

[22] ئەمەیان ماکدۆوال McDowall ناوی لێناوە "ئۆتۆنۆمی بە دوا ئینزارەوە".

* لۆجستیی (یان سەوقی) دابینکردنی ڕێگەو جێگەو ئازووقەو دەرمان و ئاز و گوێزی سەربازیە لە پشت بەرەکانی شەڕەوە ـ و.

www.dengekan.com

ژێربەژێر نابێ لەگەڵ کاری تەبشیریدا تێکەڵ بکرێ"، ئەمە سەرنجێکی بەناوبانگی دکتۆر کیسنجەر بوو لە سەر مەسەلەکە.

لە دیدو بۆچوونی حیزبی بەعسەوە هاوکاریی بارزانی لە گەڵ ئێران و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو ئیسرائیلدا نیشانەی ئەوەیە کە کورد بوون بە تابووری پێنجەم. "ئەوانەی کە خۆیان بە بێگانە فرۆشتووە بێسزادان دەرناچن"، ئەم قسەیە سەدام حوسێن هەمیشە دووپاتی دەکردەوە کاتێ کە جێگری سەرۆکی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش و لێپرسراوی ڕەسمیی کاروباری ئاسایشی ناوخۆ بوو[23]. ئەو بارو هەڵوێستە بۆ بیستساڵی دواتر بوو بە مۆرکی ڕەفتارو هەڵسوکەوتی بەعس لە گەڵ کورددا، ترۆپکیشی ئەو پەلامارە بوو کە بە ئەنفال ناسرا.

★ ★ ★

بە هەرەسهێنانی شۆڕشی بارزانی، وەك کورد پێی دەڵێن، ڕژێمی عێراق چالاکیەکانی دژ بە کوردی گۆڕییە ئاستێکی بەرزتر. پلان دانەرانی نەریتیی دژە یاخیبوون هەل و دەرفەتیان بۆ لوا کە سەرلەنوێ نەخشەی سروشتیی باکووری عێراق بە پێی خواستی خۆیان بکێشنەوە. ئەمەش مانای ئەوە بوو کەوا کوردە یاخیبووەکان لە خاکی باوباپیرانیان ڕاگوێزرێن و لە ناوچەی نوێی ژێر کۆنترۆڵی سەربازیی توندوتیژی دەسەڵاتداریێتیی بەغدادا دووبارە نیشتەجێ بکرێنەوە.

لە ساڵی 1975دا، حوکوومەتی عێراق دەستی دایە پەلاماردانێکی ڕامالێن و"بەعەرەبکردنی" ئەو ناوچانانەی لە کوردستان وەدەرنران بە پێی

---

[23] وتارێکی سەدام حوسێن لە 24 ی ئەیلولی 1973, ڕووداوەکانی ئێستای عێراق
Current Events in Iraq, London, Longman, 1977 ,
لاپەڕە 17 ـ 18 کە لە کتێبی (کۆماری ترس-Republic of Fear) ی الخلیل وەرگیراوە. هەروەها بەڵگە زۆرن لە سەر ئەوەی کەوا حیزبی بەعس دژایەتیەکی ڕەگەزپەرستانەی دەرهەق بە کورد لە ئەستۆ گرتووە لە بەر ئەوەی خزم و نزیکی فارسن. بۆ نموونە بە پێی الخلیل, لە لاپەڕە 17 دا, دەزگای لەچاپدان و بلاوکردنەوەی (الحریە) ی حوکوومەتیی لە عێراقدا ساڵی 1981, نامیلکەیەکی بلاوکردووەتەوە بە ناونیشانی "سێ شت دەبوو خوا دروستی نەکردنایە: فارس و جوولەکەو مێش" کە لە لایەن خیراللە گلفاح ی خەزووری سەدام حوسێنەوە نووسراوەو جاران پارێزگاری بەغدا بوو. بە بیرو هزری گلفاح "فارس ئاژەڵن و خوا لە شێوەی بنیادەمدا دروستی کردوون، جوولەکە تێکەڵەیەکی پیسیو پاشماوەی جۆراوجۆری خەڵکن، مێشیش دروستکراو و خەڵقندەی بێهوودەن کە تێناگەین خوا مەبەستی چیە لەم دروستکردنەدا".

بەخشینی ئۆتۆنۆمی. ئەمە هەوڵێك بوو یەكەمجار لە ساڵی 1963دا دەستی پێكرد. سەدان گوند لە ناوەڕاستی ساڵانی 1970دا لە پارێزگاكانی نەینەواو دهۆكدا, لە باكوور, وێران كران‌و زیاتر لە 150 گوندیش لە پارێزگای دیالە، كە كلكەیەكە لە كوردستانی عێراق‌و بەرەوخوار شۆڕبووەتەوەو ئیحتیاتێكی نەوتی بایەخداری تێدایە, وێران كران[24]. لە ساڵەكانی دواییدا, بەربەست لە سەر ئیشكردن و نیشتەجێی كوردەكان لە ناوچەی كەركووكدا دانرا [25].خەڵكی خێڵەكیی عەرەبیش لە باشووری عێراقەوە بە یارمەتیدان‌و سوودبەخشینی حوكوومەت بۆ نیشتەجێكردنیان دەمیان چەور دەكراو دەخرانە سەر كەڵكەڵەی ئەوەی بگوێزنەوە بۆ باكوور. جووتیاری كوردی لە ڕەگوڕیشە هەڵكەندراویش دەنێردرانە ئۆردووگای ژێر دەسەڵاتی حوكوومەت بە درێژایی ڕێگاوبانە سەرەكیەكاندا. بەشێكیش بە زۆرەملێ ڕاگوێزران بۆ ناوچە دەشتاییی‌و چۆڵەكانی باشووری عێراق، لەوانە هەزاران ئاوارەی ناوچە خێڵەكیەكانی بارزان كە لە دوادوایی ساڵی 1975دا بە پێی لێبووردنێكی گشتی لە ئێران گەڕانەوە. لێرەوە بە یەكجارەكی لە شوێنی خۆیان هەڵكەنران‌و نائومێد بوون لەوەی كە بگەڕێنەوە سەر كاروباری ئاسایی كشتوكاڵی خۆیان. "ئەو كۆمەڵە خانوانەی كە حوكوومەت لەو ناوچانەدا بۆ كوردەكانی تەرخان كردبوو هەر یەكەی نزیكەی كیلۆمەترێك لەوانیترەوە دوور بوون", ئەمە

---

(24) ڕێنیشاندەرێكی بەكەڵك بۆ ئەو گوند پاكتاوكردنانە كارەكەی ڕەسووڵە (واتە شۆڕش ڕەسووڵ ـ و) "Destuction of a Nation لەناوبردنی گەلێك"، كە میدڵ ئیست ووۆچ بە تەواوی متمانەیان پێدەكات، لیستی 369 گوندی ڕووخێنراو یان چۆڵكراوە لە بەشی باكووری كوردستانی عێراقداو لیستێكی دیكەش بە ناوی 154 گوندە لە پارێزگای دیالەدا.

(25) بۆ نموونە ڕاسپاردەیەك لە بارەگای بەڕێوەبەرێتیی گشتیی ئاسایشەوە (ئەمن) بە ژمارە ك/ 34478/3 لە 4 ی مایسی 1985دا دەرچووەو لە بارەی كۆچكردنی كوردەوە دەدوێ بۆ شاری كەركووك. بەڵگەنامەكە فەرمانی بەوە كردووە كە هیچ گۆڕانێكی مەسەلەی نیشتەجێبوون لە پارێزگای التأمیم (كەركووك)دا ڕێگەی پێنادرێت "تاوەكو لیژنەی كاروباری باكووری (ئەنجومەنی سەركردایەتی شۆڕش)و دائیرە ئەمنیەكان بیروڕای خۆیانی لە سەر دەرنەبڕن. ئەمەش بۆ ئەنجامدانی لێكۆڵینەوەیەكی وردو نهێنی لە بارەی ئەو كەسەوەو هۆی نیشتەجێبوونی لە پارێزگای ناوبراودا".

یەکێك لە ئاوارە گەڕاوەکان دەیگێڕایەوە "ئەوان پێیان وتم کە پێویستە لەوێ بمێنمەوەو ببم بە جووتیار، بەڵام ئێمە هەرگیز نەماندەتوانی لەوێ کشتوکاڵ بکەین، چوونکە سەرتاپا بیابان بوو"[26]. لە تشرینی دووەمی ساڵی 1975دا لێپرسراوێکی عێراقی دانی بەوەدا نا کە نزیکەی پەنجا هەزار کورد ڕاگوێزراون بۆ ناوچەکانی باشوور لە ناسریەو دیوانیە، بەڵام ژمارەی ڕاستەقینە بە زۆری و بێ هیچ گومانێك لەوە زیاتر بوو[27].

ناوهێنانی "خانوو" شێوە چاوبەستیەکە بۆ ئەو نیشتەجێ نوێیانەی تا بڵێی سەرەتایی بوون. کوردە ڕاگوێزراوەکان بە کاروانی ئۆتۆمبیلی بارهەڵگر بەرەوخوار دەکرانەوەو لە ناوجەرگەی چۆڵەوانیدا هەڵیاندەڕشتن و بێ لانەو کولانە بەجێیاندەهێشتن. "ئەمە بۆ ئەوەیە کە ڕێگەی چوونەوەتان لێبگرین, بۆ لای مستەفا بارزانی یان ئێران" گوندنشینێك بە دەم ئاخ هەڵکێشانەوە ئەم یادگارە تاڵەی دەگێڕایەوە کە چۆن سەربازێك ئەم قسەیەی پێ وتووە[28]. خەڵکێکی زۆر بە هۆی گەرماو برسێتییەوە مردن ، ئەوانی کە مانەوە لە پێشدا گوزەرانیان لە ژێر کەپردا بوو، کە پەناگەیەکی سادەو ساکار بوو لە لقە دار دروستدەکراو بە زەل و پووش سەری دەگیرا، یان چاتۆڵ کە ڕایەخ و بەتانی بوو بە سەر لقە داردا هەڵدەدرا. لە پاش بەینێك هەرچۆنێك بوو تەگبیری حاڵی خۆیان کردو خانوویان لە قوڕ دروستکرد بەو پارەیەی پیاوەکان بە کرێکاریی ڕۆژانە لە شارە نزیکەکاندا دەستیان دەکەوت.

لە ساڵانی 1977 ـ 1978 داو بە پێی بەندەکانی ڕێکەوتنەکەی 1975 ی جەزائیر عێراق دەستیکرد بە دانانی پشتێنەیەکی ئەمنیی بە درێژایی سنوورەکانی باکووریدا, ئەویش بە چۆڵکردن و ڕامالینی ناوچەکانی ئەو پشتێنەیە. یەکەمجار، وەك ئەفسەرێکی ئەوسای سوپای عێراق بە میدڵ ئیست ووچ ڕاگەیاند، ئەم پشتێنە بێ دانیشتوانە مەوداکەی پێنج کیلۆمەتر بوو (3.1 میل) بۆ ناوەوەی

---

[26] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای قوشتەپە، 3 ی مایسی 1992.

[27] ڕاپۆرتی تایمزی لەندەنی، 27 ی تشرینی دووەم 1975، کەوا لە مارتن ڤان بروونەسن وەرگیراوە : " کورد لە نێوان ئێران و عێراقدا " لاپەڕە 27.
The Kurds Between Iran and Iraq. Middle East Report, July - August 1986.

[28] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای قوشتەپە، 4 ی مایسی 1992.

عێـراق، پاشـان زەوی تریشـی درایـە دەمو بـوو بـە دە کیلۆمـەترو ئـەوجا پـانزەو دواجاریش سی (18.6 میل). پارێزگای سلێمانی کە بە درێژایی ناوچە شاخاویەکان هاوسنوورە لە گەڵ ئێراندا زۆر بە خراپی بەرکەوتو ئەو گوندانـەی کـە لـە شاڵاوی یەکـەمی پاکتـاو کردنـی سـنووردا وێرانکـران خۆیـان دا لـە 500 گونـد زیـاتر، کـە زۆربـەی زۆریـان لـە پارێزگـای سـلێمانیدا بـوون[29] . دیسـان بـەیانو ڕاپۆرتـە ڕەسمیـەکانی عێـراق کـەمترین ژمـارە ڕادەگەیـەنن: ڕۆژنامـەی (الپـورە) ی حیزبـی بەعس بە 28 هەزار خێزانی دادەنێ (نزیکەی دووسەد هەزار کەس) کەوا تـەنها لـە دوو مـانگی هـاوینی 1978 دا لـە ناوچـەکانی سـەر سـنوورەوە ڕاگـوێزراون[30] . ڕاگوێزراوەکـان دەڵـێن کـە تـەنها مـاوەی پێـنج ڕۆژیـان دراوەتـێ بـۆ کۆکردنـەوەی کەلوپـەلیانو جێهێشـتنی ماڵـەکانیان, کـاتێکیش مۆڵەتەکـە تـەواو دەبـوو تیمـەکانی سوپا بۆ ڕووخاندن دەستبەکار دەبوون.

ئەم پرۆسـەیە هەرەمـەکیو بـە ڕێکـەوت نـەبوو. لـە ئـابی 1979 دا, دەزگایـەکی بیرۆکراسیی نـوێ پێکهێنرابـۆ بـەڕێوەبردنی ئـەو بـە کۆمـەڵ ڕاگواسـتنە, لـە شـێوەی لیژنــەی کاروبــاری بــاکووری ســەر بــە ئەنجومــەنی ســەرکردایەتیی شــۆڕش بــە سـەرۆکایەتیی سـەدام حوسـێن ، (وا باسـدەکرێ کـە لیژنـەی لێکۆڵینـەوەی تایبـەت ـ *هیئـە التحقیـق الخاصـە*)ش هـەر لـەم کاتـەدا هاتووەتـە کایـەوەو بـەرپرس بـووە لـە دەسنیشــانکردنی جموجــوولّی *پێشــمەرگەو* دەســەڵاتی تــەواوی بڕیــاردانی ســزای مردنیشی هەبوو بێ پرسکردن بە بەغدا[31] .

---

[29] ڕەسوولْ ئەم ژمارانەی خوارەوە دەدات: 336 گوند لە پارێزگای سـلێمانی ڕووخێنـراوە (26 لـە ساڵی 1977دا و 31 لە ساڵی 1978دا)، 120 لە پارێزگای هەولێر (79 لە ساڵی 1977دا و 41 لە ساڵی 1978دا). ئەوانیتر دەکەونە پارێزگای دهۆكو دیالەوە. هەندێ شایەتیی دیکـەش لـە لایـەن میدلْ ئیست وۆچەوە کۆکراوەتـەوە کـەوا بـاس لـەوە دەکـەن گوایـە 124 گونـد لـە دەوروپشـتی شارۆچکەی قەڵادزێ ڕووخێنران و 260 ـ 265 گوند لە سەرجەم پارێزگای سلێمانیدا ڕووخێنراون.

[30] ڕۆژنامەی الپورە ، 18 ی ئەیلوولی 1978، لە ڤان بروونەسن وەرگیراوە. لاپەڕە 24.

[31] لیژنەی کاروباری باکوور سەرچاوەیەکە لەناو بڕێکی یەکجار زۆر لە بەڵگەنامـە حوکوومەتیەکانـدا کە میدلْ ئیست وۆچ پشکنیوێتی. لە کۆماری ترسی (الخلیل)یشدا، لە لاپەڕە 24دا، بە ناوی "لیژنەی باڵای کاروباری باکوور" ئاماژەی بۆ کـراوە. دەسـتەی لێکۆڵینـەوەی تایبـەت لـە کـەرکووك بـە پێـی

www.dengekan.com

لیژنەکەی سەدام حوسێن بە پێی بەرنامەیەکی داڕێژراو کەوتە دووبارە نەخشەکێشانەوەی کوردستانی عێراق‌و پاکتاوکردنی ناوچە سنووریەکان لە کۆتایی ساڵانی حەفتاداو یەکەم ئەندازەی بەرفراوانی سیستەمی *موجەممەعات* یان کۆمەڵگای تۆمار کرد لە ئۆردووگاکانی سەرلەنوێ نیشتەجێکردنەوەی کوردەکاندا[32]. *موجەممەعات* (کۆیەو تاك نیە) گوندی دروستکراوی سادەو ساکاری کۆکردنەوە بوون‌و دەکەوتنە نزیك شارۆچکە گەورەکان یان سەر ڕێگاوبانە سەرەکیەکان لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی سوپای عێراقدا. هەندێ جار بۆرە قەرەبوویەکیان بە کوردەکان دەدا لەبری ئەو زەوی‌و زارانەی کە لێیان زەوت دەکرا، ئەگەرچی ئەو برە پارەیەی دەیاندا فرەجار مایەی گاڵتەو پێکەنین بوو. هەروەها دەیانتوانی چەردە قەرزێك لە بانکی خانووبەرەی حوکوومەت وەربگرن بۆ خانوو دروستکردن لە کۆمەڵگاکاندا، بەڵام قەدەغە بوو لێیان بگەڕێنەوە سەر خاکی باوباپیرانیان.

دوای هەڵگیرسانی شەڕ لە گەڵ ئێراندا، کە لە 22 ی ئەیلولی 1980دا, بە هێرشبردنێکی عێراق دەستیپێکرد، پەلاماری دژ بە کوردی ڕژێمی بەغدا شیرازەی تێکچوو. سەربازگەکانی سوپا لە کوردستانی عێراقدا وردە وردە چۆڵکران یان کەمکرانەوەو هێزەکانیان ڕەوانەی بەرەکانی شەڕی ئێران کران. *پێشمەرگەش*، کە جارێکیتر کەوتبوونە کار ئەو بۆشاییەیان گرتەوە. بەمجۆرە گوندەکانی باکوور بوون بە پەناگەی ژمارەیەکی زۆر لەو کوردانەی کە نەچووبوون بۆ سەربازیی یان لە سوپا هەڵاتبوون. بە زۆری‌و بە شێوەیەکی کاریگەر دێهاتەکان بوون بە ناوچەی ڕزگارکراو.

لەم ساڵانەی سەرەتای شەڕی ئێران - عێراقدا، پارتی دیموکراتی کوردستان KDP، کە ئەو کاتە لە لایەن کوڕانی مەلا مستەفای بارزانیەوە هەردوو برا

چاوپێکەوتنێك کە میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ کۆنە ئەفسەرێکی *ئیستیخباراتی* سەربازیی عێراقدا ئەنجامی داوە، ئەو دەمە لە چوار ئەندام پێکهاتبوو - نوێنەری حیزبی بەعس‌و نوێنەرێکی هەر یەکە لە بەڕێوەبەرێتیی گشتیی ئاسایش (*ئەمن*)، دەزگای هەواڵگریی سەربازی (*ئیستیخبارات*)و دەزگای هەواڵگریی دەرەوە (*موخابەرات*).

[32] کەمپی دووبارە نیشتەجێ کردنەوەی تر (*ئۆردووگا* بە کوردی‌و *معسکرات* بە عەرەبی)، لە میانەی پەلاماری بە عەرەبکردنی ساڵی 1975دا دروستکران بۆ نیشتەجێکردنی ئەو عەرەبە سوننی‌یە تازانەی لە باشوورەوە دەهاتن. بە تایبەتی لە ناوچە دەشتاییەکانی باکووری دهۆکدا کە جاران نشینگەی عەشیرەتی سلێڤانیی کورد بوون .

مەسعوودو ئیدریس سەرکردایەتی دەکرا، بە شێوەیەکی سەرەکی سەرنجی بەغدای ڕاکێشابوو[33]. لە ساڵی 1975 بە دواوە KDP لە کەرەج، لە نزیك تارانەوە جێگیر بوو. ڕق و کینەی ڕژێمی عێراق بەوە زیادی کرد کاتێ کە زانی ئەم گرووپە کوردە سازو ئامادەیە بۆ دۆستایەتیو هاوپەیمانێتی لە گەڵ حوکمڕانە ئاینیە نوێکانی ئێراندا وەك چۆن پێشتر لە گەڵ شادا بوو. ئەو گوندنشینانەی کە لە ساڵی 1975دا, لە دۆڵی بارزان ڕاگوێزرابوون, نزیکەی پێنج ساڵیان لە شوێنە تازەکانیاندا لە پارێزگای دیوانیەی باشووردا, بەسەربرد. بەڵام لە ساڵی 1980دا سوپای عێراق بەو ئۆتۆمبیلە بارهەڵگرانەی ئیڤایان پێدەوترا لە ئەڵمانیای ڕۆژهەڵاتەوە هێنرابوون هەمدیس ئەم ئۆردووگایەی بیابانیان پی٘پێچانەوەو پێیانڕاگەیاندن کە ئەمجارەش دەگوێزرێنەوە. بۆ زۆریان چارەنووسی ئەمجارە قوشتەپە بوو، کە کۆمەڵگایەك بوو ماوەی نیو سەعاتە ڕێیەك بە ئۆتۆمبێل دەکەوتە باشووری شاری هەولێری کوردنشینەوە. هەندێکیشیان بران بۆ بەحرکە لە باکووری هەولێرەوەو ئەوانی تریش بۆ *موجەممەعاتی* دیانەو هەریر لە باکووری ڕۆژهەڵات.

لەم کۆمەڵگایانەدا خانووبەرەی هەمیشەیی نەبوو، هیچ نەبوو لە خێوەت بەولاوە، بەڵام خەڵکەکە بۆ یەکەمجار ئاهێکیان پێداهاتەوە بەوەی کە جارێکی تر هەوای کوردستانیان هەڵمژیەوە. وەلێ لە دوا حەفتەی مانگی تەمووزی 1983دا، دانیشتوانی قوشتەپە هەستیان بە جموجووڵێکی سەربازیی نائاسایی کرد. فڕۆکەی جەنگیی بە ئاسمانی ئەو ناوەداو بە ڕاسەریانەوە گرم و هووڕیان بوو و بەرەو سنووری ئێران دەفڕین. هەروەها کاروانی هێزی سەربازی لە سەر ڕێگا ڤیرەکەی کە ئۆردووگاکەی کردبووە دوو بەشەوە, بەدیدەکراو بەرەو هەمان لا دەڕۆیشت. بارزانیەکان لە ڕادیۆی تارانەوە زانییان کەوا هێرشێکی ئێرانی سەربازگەو شارۆچکەی ستراتیجیی حاجی ئۆمەرانی سەر سنووری گرتووە، بەڵام ئەوەی کە

---

[33] ئیدریس لە ساڵی 1987دا بە هۆی دڵ وەستانەوە کۆچی دوایی‌کردو مەسعوود بارزانی بە سەرۆکی باڵای پارتی دیموکراتی کوردستان KDP مایەوە.

www.dengekan.com

جارێ نەیاندەزانی ئەوەبوو کەوا KDP کاریگەرانە وەك پێشەنگ و ڕێپیشاندەر بەر هێزەکانی ئێران کەوتبوون.

تۆڵەکردنەوە لە بەرەبەیانی 30 تەمووزدا دەستی پێکرد. ژنێکی بارزانی کە لەو کاتەدا لە قوشتەپە دەژیا وتی[34]: "ئێمە هەموو لە خەودا بووین کاتێ سەرباز لە کاتژمێر 3 ی بەیانیدا گەمارۆی کۆمەڵگاکەیان دابوو. بەر لە شەبەق، کاتێ کە خەڵکەکە وەخۆ دەکەوتن بچنە سەر ئیشوکاریان هەموو سەربازەکان بە جارێ ڕژانە ناو کۆمەڵگاکەوەو هەر پیاوێك دەچووە دەرەوە دەیانگرت. تەنانەت پیرەمێردێکی شێتیشیان گرت و بە توندی دەست و قاچیان بەستەوە. هەروەها ئەو مەلایەشیان گرت کە دەچوو بۆ مزگەوت بانگی نوێژی بەیانی بدات. ئەوجا دەرگای ماڵەکانیان شکاندین و کەوتنە گەڕان و پشکنین بە دوای پیاوەکانماندا. ئەوان تەنانەت کولانەی مریشك و تانکیی ئاو و سەلاجەو گشت شوێنێکیان دەپشکنیو تەواوی ئەو نێرینانەی تەمەنیان لە سیازدە ساڵ وەبان بوو بردنیان. ئافرەتان دەستیان کردە گریان و ڕۆڕۆ و قورئانیان بەرەو ڕوویان بردو لە سەربازەکان زۆر پاڕانەوە پیاوەکانیان نەبەن".

"بێوەژنێکی بارزانی" ی تر، کە ئێستا ئەو ژنانە وا ناودەبرێن، دەیگوت: "من پەلەقاژەی ئەوەم دەکرد بچووکترینی کوڕەکانم بهێڵمەوە کە زۆر لاوازو نەخۆش بوو و زۆر لێیان پاڕامەوەو وتم: (ئێوە سیانی ترتان بردووم، دەستم دامێنتان تەنها ئەمەم بۆ جێبهێڵن). سەربازەکان تەنها ئەوەندەیان پێ وتم (ئەگەر چیتر لە سەری بڕۆی دەتکوژین)، پاشان بە قۆناخە تفەنگ کێشایانە سەر سنگمداو کوڕەکەیان برد. لە پۆلی پێنجەمی سەرەتایی بوو". بەمجۆرە لە نێوان پێنج تا هەشت هەزار پیاوی بارزانییان لە قوشتەپەو کۆمەڵگاکانی تر گرت و سواری پاسی گەورە کران و بەرەو خواریان بردن. ئەوانە هەرگیز جارێکیتر نەبینرانەوەو بێوەژنانیش تا ئەمڕۆ وێنەی لە چوارچێوە گیراوی مێردو کوڕو براکانیان پیشانی هەرکەسێك دەدەن سەر لە کۆمەڵگای قوشتەپە بدات و سۆراخی هەر هەواڵ و زانیاریەك دەکەن دەربارەی چارەنووسیان[35].

---

[34] چاوپێکەوتنی میدلٚ ئیست ووٚچ، قوشتەپە 4 ی مایسی 1992.

[35] هەندێ بەڵگە هەن ئەوە دەردەخەن کە پیاوە بارزانیەکان لانی کەم ساڵێ بە دەسبەسەریی ماونەتەوە پێش ئەوەی بە یەکجارەکی بکوژرێن و لەناوببرێن. یەکێك لە فایلەکانی *موخابەرات* سیو

بۆ ماوەی نزیکەی ساڵێك لە پاش ڕەشبگیریەکە کارەبای ئۆردووگای قوشتەپەیان بڕیو نەیانهێشت ئافرەتەکان لەو ئۆردووگایە بچنە دەرەوە، تەنانەت بۆ بازاڕیش, خەڵکی هەولێر شەوانە بە دزیەوە خواردنیان بۆ دەبردن. "خۆ ئێستا پیاوتان نیە بۆ نایەن لەگەڵ ئێمەدا بمێننەوە؟" ئەمە یادەوەریی ژنێکە کەوا لە پشتەوە *ئەمنەکان* ئەم جۆرە توانجەیان تێگرتبوو. لە وتاردانێکی ساڵی 1983یدا سەرۆك سەدام حوسێن گومانێکی ئەوتۆی نەهێشتەوە لەوەی کە بە سەر بارزانیەکان هاتووە: "ئەوانە خیانەتیان لە وڵات و خیانەتیشیان لە پەیمان کرد, بۆیە ئێمەش بە سزای توندو سەختمان گەیاندن و بۆ دۆزەخمان ناردن"[36]. ڕەشبگیرکردن و بە گریمانەش کۆمەڵکوژ کردنی پیاوە بارزانیەکان زەنگێکی ڕاستەوخۆی دووبارە بوونەوەی مەودایەکی زۆر لەوە گەورەتر بوو, پێنج ساڵ دواتر، لە ماوەی ئەو پەلامارەدا کە بە ئەنفال ناسرا.

★ ★ ★

نۆ فەرمانی سەرۆکایەتیی یەك لە دوای یەکی تێدایە کە لە ساڵی 1983دا بە ژمارەی 988 بۆ 1036 دەرچووەو لیستی ناوی ئەو کەسانەیان تێدایە کە حوکمی مردن دراون بە هۆی "کێشە تایبەتکارەکانەوە" ئەوجا گەلێ نووسینیان کراوەتە پاشکۆ و یەك لە نووسینە دەسخەتەکان لەوە دەدوێت کە: "ئایا هیچکام لەو کەسانەی لە سەرەوە ناوبراون و حوکمی مردن دراون لای ئێمە بەندن؟" وەڵامەکەش دیسان بە دەسخەتێك بوو کەوا لە ڕێکەوتی 9 ی نیسانی 1985دا نووسراوە: "هیچکام لەو کەسانەی لە سەرەوە ناویان هاتووەو حوکمی مردن دراون بەندیی لای ئێمە نین، بێجگە لە بارزانیەکان کە لە ناوچەی ئێمەدا دەژیان لە پێش گرتنیاندا"، (ئەمەیان جەختی لە سەرکراوە). بە گوێرەی قسەی پیاوێکی خێڵەکیی دەربازبووی بارزانی کەوا میدڵ ئیست ووچ لە 18 ی مارتی 1993دا لە سەلاحەدین چاوپێکەوتنی لەگەڵ کردووە، هەندێ لە ژن و منداڵی بارزانیەکان جارێکیتر لە ساڵی 1986دا لە لایەن دەزگاکانی حوکوومەتەوە ڕاپێچکراون و بارکراون بۆ سنووری تورکیاو فەرمانیان پێکراوە وڵات بەجێبهێڵن. بەڵام لە پاش بەینێک گەڕاونەتەوە بۆ قوشتەپەو دواتر بە ئاشکرا کاری دیکەیان لە دژ نەکراوە. بەڵام هەندێ ئیجرائات دژ بە دەربازبووە بارزانیەکان کرا، لەوانە لێسەندنەوەی ئەو مافەیان کە هاوڵاتی عێراقی بن، کەوا بە وردیو دوورودرێژی لە ئاڵوگۆڕکردنی نامەو نووسراوی *ئیستیخباراتدا* دەردەکەون لە کانوونی دووەمی 1968داو لە سەر حوکم و بڕیاری لیژنەی کاروباری باکووری سەر بە ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش دەدوێت. نووسراوی ژمارە 6740 ی لیژنەی کاروباری باکوور"نهێنیو شەخسی" لە 16 ی کانوونی دووەمی 1986دا.

[36] ڕۆژنامەی العراق، 13 ی ئەیلولی 1983.

www.dengekan.com

هەل وەرگرتن لە دووبەرەکیی کورد

پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان KDP ی برایـان بـارزانی تاقـە سەرچـاوەی بەرهەڵستکاریی *پێشمەرگە* نەبوو بۆ ڕژێم. ناکۆکیو دابەشبوونی بزووتنەوەی کورد ڕەگێکی قووڵی هەیە، کە مێژووییو خێڵەکیو بگرە مەزهەبیشە. لـە زۆر دەمێکـەوە داواکـاریی دۆڵـی بـارزان بـۆ سـەرکردایەتی کردنـی بزووتنەوەکـە, وابەسـتەی هەلومـەرجی ئـاینیو ڕۆحییـە. ئـەم هەڵوێسـتە ڕەق و سەرسـەختیە وای لـە بارزانیەکان کردووە, ببنە دوژمنی باوەکوشتە لە گـەڵ ژمارەیـەك لـە عەشـیرەتەکانی دەراوسێیاندا وەك سوورچیو زێباری[37]. کاریزمـای مـەلا مسـتەفای بـارزانی، ئەگـەر نەشـڵێین تـاکرەوی، هـەروەها شـێوازی سـەرکردایەتی کردنـی تـەوژمێکی بـەردەوامی نەیاری لە خودی حیزبەکەی خۆیدا دروستکردبوو. پاش هەرەسـەکەی 1975 ئـەم ناکۆکیانە بە ئاشکرا تەقینەوە. هێزی برایان بارزانی یـاخود "نـەوەی خیانـەتکاری" کە ڕژێمی بەعس ئەو دەمە وای نـاو دەبـردن، هـەر زوو جـەلال تاڵـەبانی بـەرەنگاری بووەوە. تاڵەبانی کە جاران یاریدەدەری بارزانیی گەورەو ئەندامی مەکتەبی سیاسیی پارتی دیموکراتی کوردستان بوو، زۆر لەمێژبوو ڕەخنەی لە شێوازی "دەرەبەگانـەی" بنچینە عەشایەریی ئەو ڕێکخراوە دەگرت و ئێستاش بـە نیـازە بـە بزووتنەوەیـەکی چەپی عیلمانیی ڕەگ داکوتاو لە ناو ڕۆشنبیرانی شاردا, جێی بگرێتـەوەوە. لـە سـاڵی 1976دا, تاڵـەبانی ئـەو گۆڕانـە ڕەسمیـەی بـە پێکهێنـانی یـەکێتیی نیشـتمانیی کوردستان PUK بە ئەنجام گەیاند. دوو ساڵ دواتریش, شەڕێکی بەربڵاو لە نێوان هەردوو لایەنە ناکۆکەدا بـەرپابوو. ئـەم دووبەرەکیـە تاڵـە تـا دوا دوو سـاڵی جـەنگی ئێران ـ عێراق درێژەی کێشاو کارەساتی دڵتـەزێنی تووشـکردن. گرووپـەکانی تـریش, بارودۆخەکـەیان زیـاتر ئـاڵۆز کردبـوو. لـە سـاڵی 1979دا یـەکێکی تـر لـە گـەورە یاریدەدەرانی جارانی مەلا مستەفا، مەحموود عوسمان, لە گەڵ کۆمـەڵێك *پێشـمەرگە* کە لە PUK جیابووبوونـەوە, هێـزی یەکخستو حیزبـی سۆشیالیسـتی کوردسـتانی دامەزراند. لە هەمان ساڵیشدا, حیزبی کۆمۆنیستی عێراق دەستی دایـە چـەك دژ بـە ڕژێمی بەغداو بنکەو بارەگای خۆی لە باکووری سلێمانیدا دامەزراند، لە هەمان ئـەو

---

[37] بۆ نموونە، بڕوانە ئاغا، شێخ، دەوڵەتـای ڤان بروونەسن بکە، لاپەڕەکانی 28، 231 ـ 232.

دۆڵەی PUK ی لێبوو[38]. هەر زوویش دابەشبوونێکی جوگرافیی ئاشکرا سەری هەڵدا, KDP لە ناوچە شاخاویە دوورەکانی بادینان لە باکووردا بە هێزی دەسەڵاتدار مایەوە، لە هەمان کاتدا PUK لە ڕۆژهەڵاتو باشووری ڕووباری زێی گەورەدا باڵادەست بوو. (گرووپە بچووکەکانی تر کاری خۆیان بە ڕەزامەندیی ئەو دوو ڕێکخراوە سەرەکیەی *پێشمەرگە* ئەنجام دەدا). ئەم دابەشبوونە لە ڕووی زمانو فەرهەنگیشەوە بوو: خەڵکی باکوورو ڕۆژاوای ڕووبارەکە ئاخاوتنیان بە دیالێکتی کرمانجیی زمانی کوردیە، بەرەو خوار ببیتەوە دەبێتە سۆرانی[39].

لە بەر ئەوەی ڕژێمی عێراق نەیدتوانی کێشەی کورد بە زەبری هێزچارەسەر بکات, سیاسەتی داپڵۆسینی خۆی تێکەڵ بە هەوڵی "پەرت کەو زاڵ بە" کرد. ئەم سیاسەتەش دوو مەودای هەبوو: یەکەم یاریکردن بەو ناکۆکیە تاڵەی نێوان حیزبە سەرەکیە کوردیەکان، دووەمیش چەکدارکردنی چەندی بکرێ لە کورد لە ڕیزی دەستەو تاقمی شێوە سەربازیی بنچینە خێڵەکیی سەر بە حوکوومەتدا*. لەبارترین هەلو دەرفەت بۆ بەغدا تاوەکو بتوانێ کێشەی نێوان KDP و PUK زیاتر قووڵ بکاتەوە، بە ڕواڵەت پەرەسەندنی مەترسیی جەنگی ئێران ـ عێراق بوو. تاڵەبانی, زۆر بە توندی دژ بە بڕیاری بارزانی وەستا لە ئاسانکردنی هێرشی تەمووزی 1983 ی ئێران بۆ سەر حاجی ئۆمەران، هەروەها لە ئەیلوولی هەمان ساڵدا نارەزایی

---

[38] بۆ باکگراوندێکی گشتی بڕوانە فاروق ـ سلاگلێت و سلاگلێت، لاپەڕە 187 ـ 190و ڤان بروونەسن(ئاغا، شێخ، دەوڵەت) لاپەڕە 31ـ32و 34ـ 36. وێنەکە بەوە زیاتر ئاڵۆز بوو کە لەم ناوچانەدا ژمارەیەک دەستەو کۆمەڵی بچووک بچووک هەبوون، لەوانە هەندێ ڕێکخراوی ئێرانیش وەک ـKDP ئێران و کۆمەڵە, کە شەڕی گەریلاییان دژ بە ڕژێمی تاران لە ناو خاکی عێراقەوە بەڕێوە دەبرد.

[39] زمانی کوردی یەکێکە لە کۆمەڵەی زمانە ئێرانیەکانو بێجگە لە سۆرانیو کرمانجی گەلێ دیالێکتی تر هەن. بڕوانە ڤان بروونەسن: ئاغا، شێخ، دەوڵەت، ل 21 ـ 22، کە لە:D.N.Mackenzi وەرگیراوە . "بنچینەکانی زمانی کوردی " لاپەڕە 68 ـ 86 .
" The Origion of Kurdish, Transaction of the Philological Society", 1961.

زۆرتـری دەربـڕی کـاتێ کـە هێـرش و پـەلاماری ئێرانیـەکان سـنووری ناوچـەکانی دەوروبەری پێنجوینیان بەزاند ـ ئەوەی مایەی ناڕەحەتی و نیگەرانی بـوو, لـە نزیـك بنکـەو سـەنگەرە قایمـەکانی PUKەوە بـوو لـە پارێزگـای سـلێمانی[40]. تاڵـەبانی بانگەشەی ئەوەی دەکرد کە هێزەکانی شان بە شانی حیزبی بـەعس شـەڕ بکـات بـۆ دەرپەڕاندنی داگیرکەران لە خاکی عێراق. بۆ قۆستنەوەی ئەم هەلە، سـەدام حوسـێن بـەڵێنی خـۆی بـۆ بەخشینی ئۆتۆنـۆمیی بـە کـورد بـەرەو ڕووی سـەرکردەی PUK کردەوە، بەو هیوایەی جەنگاوەرە قاڵبووەکانی بـە لای بەغـدادا ڕابکێشێت. نزیکـەی دە ساڵێك دواتر, یەکێك لە ئەنـدامانی ئـەو وەفدەی PUK کـە دانوسـتانی لـە گـەڵ ڕژێمی عێراقدا دەکرد قسەکانی تاریق عەزیزی ئەندامی ئەنجومەنی سـەرکردایەتیی شۆڕش و دواتریش, وەزیری دەرەوەی عێراقی گێڕایەوە: "ئەو پێی وتین ئەگەر ئێوە یارمەتیمان بدەن قەت لە بیرمان ناچێتەوە ، بەڵام ئەگەر لە دژمان بوەستن هـەرگیز لـە یادمـان ناچـێت و دوای تـەواوبوونی جـەنگ (ئێـران ـ عێـراق) لـەناوتان دەبـەین و تەواوی گوندەکانتان وێران دەکەین"[41]. ئەمەش هەروا هەڕەشەیەکی بەتاڵ نەبوو.

دانوسـتانەکە بـێ بڕینـەوەو یەکلاکردنـەوەی هـیچ مەسـەلەیەك مـاوەی زیـاد لـە ساڵێك درێژەی کێشا پێش ئەوەی بە یەکجارەکی لە کانوونی یەکەمی سـاڵی 1985دا هەرەس بێنێ. لە کاتێکدا کە ژمارەیەك هۆکار هەبوون بۆ سەرنەگرتنی وتووێژەکە، هیچکام لەوانەی تاڵەبانی باسی کردبوو لە دووبارە کردنەوەی ئەو داواکاریە قوبـووڵ نەکراوانـــەی مـــەلا مســـتەفای بـــارزانی تێنەدەپـــەڕین, ئـــەوەی کـــەوا ناوچـــەکانی کەرکووك و خانـــەقین بـــە کێڵگـــە نەوتیەکانیانـــەوە وەك بەشـــێك لـــە کوردســـتان

---

* ئەم ناکۆکیەی ناو بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان زۆر لە مێژە بووە بەو زەمینە لەبارەی کـە دەرفەتی زێڕین بۆ دوژمنەکانی بڕەخسێنێت سیاسەتی "پەرت کەو زاڵ بە" بە چاکی پیـادە بکـەن و ئەمە زۆر بە زەقی لە دیاردەی کوشندەی جاشێتیدا دەردەکەوێت, کە چۆن تەنانەت دوای ڕاپـەڕینی 1991 و بگرە دوای پرۆسەی ئازادیی عێراقیش, بارودۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگیی کورد تا چ ڕادەیەکی ترسناك بە دەستیەوە گرفتارە ـ وەرگێڕ.

[40] لەم کاتەدا عێراق چەندین جار چـەکی کیمیـایی دژ بـە هێزەکـانی ئێـران بـەکارهێناوە، بـەڵام وا پێدەچێت هێرشەکەی پێنجوێن یەکەم بەکارهێنانی ئەو چەکە بووبێت لە ناو خاکی عێراقدا. بڕوانە:
Anthony H. Cordesman and Abraham R.Wagner, The Lessons of Modern War: The Iran-Iraq War "وانەکانی جەنگی نوێ: جەنگی ئێران ـ عێراق". (London and Boulder: Mansell-Westview, 1990)

[41] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ نەوشیروان مستەفا ئەمین، واشنتۆن، 2 ی مایسی 1993.

دابنرێن[42] . ئەگەرچی سەدام حوسێن بۆی نەکرا هاوپەیمانیەکی کۆکو بەردەوام لە گەڵ تاڵەبانیدا دامەزرێنێ بەڵام لەو ڕاستیە دڵنیا بوو کە ناکۆکیی نێوان KDP و PUK ئێستا لە هەموو کاتێك قووڵترو تاڵترە .

لەم سەردەمەی ئێستاماندا, پەیوەندیی خێڵەکی لە زۆر شوێنی کوردستانی عێراقدا تا ڕادەیەك لاواز بوو. بە هەرحاڵ, کە ئەوە بەهێز بمێنێتەوە زەمینەیەکی بەپیتو لەبار بۆ ڕژێمە یەك لە دوای یەکەکان خۆش دەکات بۆ ئەوەی میلیشیایان لێپێکبێنو یەکێتیو پتەویی نێوان کوردیان پێهەڵتەکێنن. ئەمانە بە ڕەسمی لە ژێر دەستی سەدام حوسێندان و بە فەرماندەیی فەوجەکانی بەرگریی نیشتمانی دەناسران (*قیادە جحافل الدفاع الوگنی*)و زۆر دەمێکە, لە ڕووی گاڵتە پێکردنەوە ئەم تاقمە شێوە سەربازیانە لە لایەن کوردەکانی ترەوە بە *جاش* یان "جاشە کەر" ناویان دەبەن[43] .

جاشەکان بە هەندێ شێوە لە سەرەتای ساڵەکانی 1960ەوە پەیدا بوون، بەڵام ڕۆڵی ئەوان لەمەودوا چەندین جار فراوان کرا. بنەماکەشی ئەوە بوو کە هەر کۆمەڵێکی خێڵەکی دەبوو هێزی *جاشی* خۆی پێکبێنێ تاوەکو دڵسۆزیی خۆیان بۆ ڕژێم بسەلمێنن. فەرماندەی هەر یەکەیەکیش ناونیشانی "*موستەشار*" ی دەدرایە، بە مانای ڕاوێژکار. ئەگەر سەرۆکە خێلەکیەکان ڕەزامەندیی پێکهێنانی فەوجی *جاشیان* پیشان نەدایە ئەوە هەڕەشەو گوڕەشەکانی *ئەمن* زۆر جار ڕازی دەکردن[44] .

---

[42] بڕوانە: مارِ "مێژووی عێراقی مۆدێرن", ل 307 Marr,History of Modern Iraq.

[43] ئەم نازناوە هێند بەربلاو و ڕۆژانە بەکارهاتووە کەوا لە ناوهێناندا زۆر لە هێزی دزێویو گاڵتەئامێزی خۆی لەدەستداوە. لە ناوچەکانی دیالێکتی کرمانجیدا لە باکوور ئەم کوردە شێوە سەربازانە پێیاندەوترێ چەتە Chatta بە مانا دز یا ڕێگر.

[44] کۆنە *موستەشارێک* باس لە گفتوگۆیەکی ساڵی 1987 دەکا لەگەڵ بەڕێوەبەری *ئەمنی* سلێمانی، عەقید خەڵەف دا کردبووی: [پێی وتم کەوا دەبێ چەك بۆ حوکوومەت هەڵبگرمو زۆری فشار خستە سەرم کە بچمە پاڵیان. ئەوەشی پێ وتم (تۆ بەشداریت لە جەنگدا (ئێران ـ عێراق) نەکردووەو پێویستە ببیتە *موستەشارا*) هەروەها پێی وتم (ئەگەر نەبیت ڕەنگە ناسنامەی عێراقیت لێ بسەنرێتەوە)]، لەمەودوا مانای ئەم هەڕەشەیە زۆر ترسناك کەوتەوە، تا وایلێهات لە کاتی ئەنفالدا

www.dengekan.com

لە دوا قۆناخەکانی جەنگی نێوان ئێران - عێراق‌و لە سەروەختی ئەنفالدا, *جاشی* ئاسایی لە ژێر فەرماندەیی عەمەلیاتی *ئیستیخباراتی* سەربازیدا بوو. بێجگە لەمەش دوو هێزی تری هەڵبژاردەی کوردی سەر بە حوکوومەت هەبوون: یەکەمیان "*قوات الگواری‌و* - هێزی لەناکاو" کە چالاکیی کاروباری ئیستیخباراتی‌و دژە تیرۆریان لە ناو شارەکاندا ڕادەپەڕاند لە ژێر سەرپەرشتیی حیزبی بەعسدا. دووەمیشیان "*مفارز خاصە*" یان یەکەی تایبەتی *ئەمنە* کوردەکان کەوا لەو کەسانە پێکهاتبوو کە هاوکارو دڵسۆزی حوکوومەت بوون‌و بەشێکی ڕەسمیی *ئەمن* بوون. گشت ئەم تاقمانە بە توندی لە لایەن ڕژێمەوە دژ بە هاوڵاتیە کوردەکانی خۆیان ئاراستە دەکران. کۆنە سەرۆك *جاشێك*, لە پێشەکیی سیمینارێکدا ئەوەی گێڕایەوە کە ئەفسەرەکانی *ئیستیخباراتی* سەربازیی لە کۆبوونەوەیەکدا بە *موستەشارە کانیان* وتبوو کەوا *پێشمەرگە* نە کوردن‌و نە عێراقی‌و بە پێی یاسای ئیسلام ئەوانە "کافرن‌و بەم پێیە دەبێ ڕەفتاریان لە گەڵ بکرێت"[45].

ئەرك‌و فەرمانی *جاشی* ئاسایی‌و سادە بە شێوەیەکی فراوان چون یەکن لە گەڵ هەمان جۆر میلیشیای بەشەکانی دیکەی ئەم جیهانەدا[46]. ئەمانە تەنها چەکی سووکیان پێدرابوو, پارێزگاریی ڕێگاوبان‌و دەورێ‌و ئێشکگرتنی دێهاتیان پێسپێردرابوو, هەروەها وەك شارەزاو چاوساغیش پێش سوپای نیزامی دەکەوتن‌و گوندەکانیان دەپشکنی بۆ سەربازی هەڵاتوو و موتەخەلیف‌و ئەوانەی کە گومانی *پێشمەرگەیان* لێدەکرا دەیانگرتن‌و دەیاندانە دەستی حوکوومەتەوە. لە بەر هەندێ

کارتی ناسنامەی کەسایەتی ڕاستەقینە بوو بە مەسەلەی ژیان‌و مردن. چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست وۆچ، سلێمانی، 12 ی مایسی 1992.

[45] بە شێوەیەکی گشتیی, لە عێراقدا وەك دەوڵەتێکی ئیسلامی, یاسای ئیسلام پەیڕەویی ناکرێ چونکە دەوڵەتێکی عیلمانیە، ئەگەرچی هەندێ توخم یان ڕەگەزی یاسای ئیسلامی تێکەوتووە وەك یاسای خێزان. بە هەرحاڵ وەك کرداری ئەنفال خۆی ئەمە خاسیەتێکی سەرتاپاگیری هەوڵدانی ڕژێمی بەعس بوو بۆ حەڵاڵ کردن‌و شەرعیەت پێدانی هێرش‌و پەلامارەکانی بۆ ئەوەی بەرگی زمانی ئاینیان بە باڵادا ببڕێت.

[46] چونیەکیی کارو فەرمانی *جاش* لە گەڵ هی میلیشیای وڵاتانی تردا، بۆ نموونە، گواتیمالاو پیرۆ بڕوانە: چاودێریی ئەمەریکا: "پیرۆ لە ژێر ئاگر باراندا ، مافی مرۆڤ لە دەمی گەڕانەوەی دیموکراسیەوە." یان "ئێشکگرانی مەدەنیی لە گواتیمالادا".
-American Watch:" Civil Patrols in Guatimala" ,(August,1968).
-"Peru Under Fire: Human Rights since the Return of Democracy" (New Haven: Yale University Press 1992).

هۆكاری ڕوونو ئاشكراش ڕژێم هەرگیز بە تـەواویی متمانـەی بـە ڕاسـتیو دڵسۆزیی *جاش* نەدەكرد. ڕاستەوخۆش سەرچاوەی *جاشێتی*و *جاش* گرتن لە كۆمەڵگاكانو ئەو شارۆچكەو گوندانـەوە بـوو كـە لـە ژێـر كـۆنترۆڵی حوكوومەتـدا بـوون (بـۆ نموونـە، زاخۆ، وەك باس دەكرا پێنج هـەزار *جاشـی* هـەبوو), یەكـەكانیان زۆر جـار لـە گـەڕو چەرخەدا بوون و هەوڵیان دەدا نەیەڵن هەواداری نـاوخۆ دەربكـەون و گەشـە بكـەن. *موستەشارەكان* دەیانزانی كە ڕژێم سڵە لە هەر جۆرە پەیوەندیەكی قەدەغە لە گـەڵ سـەركردەكانی *پێشـمەرگە* لـەو دەوروبـەرە. فایلـەكانی *ئـەمن* كـە میـدڵ ئیسـت ووچ تەماشاو تاوتوێی كردوون پڕن لە دۆسێی چاودێریو خەفیەیی لە سەرۆك *جاشەكان* .

سالەكانی سەرەتای جەنگ دژی ئێران, ئەوەی ئاشكرا كرد كە سەربازە كوردەكان نەدەچـوونە ژێربـارو لـە چـەندین حاڵەتـدا كوردەكـان لـە خزمـەتی سـەربازیی دەردەكـرانو لـە جیاتیـدا دەیانخستنە ڕیـزی *جاشـەوە*. ئەگـەر گـەنجێكی كوردی بـۆ سـەربازی بـانگكراو, خزمایـەتی لـە گـەڵ *موستەشـاری* ناوچـەیەكدا هەبوایـە, وا بـە هۆیەوە هەموو هەوڵێكی دەدا بـۆ خۆدزینـەوە لـە خزمـەتی سـەربازییو لـە جیاتیـدا خزمـەت لـە فـەوجێكی *جاشـدا* بكات. زۆر لـە *موستەشـارەكان*, ئـەم ڕۆڵـە تازەیـەی خۆیان لا پەسەندو دڵخۆشكەر بوو. هەندێكیان كەسانێكی هیچ بوون, بەڵام بە هـۆی حوكوومەتـەوە بەرزدەكرانـەوە بـۆ پلـەی دەسـەڵاتی ڕاسـتی. ئـەوانیتر بـە نـەریت سـەرۆك خێـڵ بـوونو زانییـان ئـەم *موستەشـارییە* هـەلێكی زۆر لـەبارە بـۆ پـارە كێشانەوەو ئەوەیان بە باشی دەزانی كەوا كاریگەرییان لە نـاو كـوردی ناوچـەكانیاندا ئـەو بـرەوەی جارانی نـەماوە. *موستەشار* بێجگـە لـە مووچـە دیاریكراوەكـەی خـۆی ڕێگەی پێدرابوو بڕێكی كەمی مانگانەی هـەر كەسێكیش وەربگرێـت كـە بـە نـاو لـە ژێر فەرمانیدایـە. لـە بـەر ئـەوە وا بـاو بـوو ئـەو كەسـانە (یـان بـە شـێكی زۆریـان) چالاكیو ئەركی *جاشێتی* نەبینن. ڕژێم، لە سەر كاغەز ژمـارەی تـا دوو سـەدو پـەنجا هەزار سەربازی پیادەی كوردی لە ژێر ڕكێفدا بـوو (مەبەسـتی جاشـە ـ و), بـەڵام لـە ڕاستیدا تەنها بەشێكی كەمی ئەم ژمارەیە چەكی هەڵگرتبوو. ئەم پیاوە كوردانە, بـۆ

www.dengekan.com

ناسنامەیەکی مۆرکراوی ***جاشێتی*** کە لە خزمەتی سەربازیی بیانپارێزێت, مووچەی جاشێتیەکەیان دەدا بە ***موستەشارەکە***. ئەم مووچەیە مانگانە 85 دینار (255 دۆلار)* بوو بۆ هەر سەربازێکی سەر کاغەز. بەمە بۆ هەر ***موستەشارێکی*** زۆرزان دەکرا سامانێکی گەورە پێکەوە بنێ. بۆ نموونە، هەردوو برا عومەرو حوسێن سوورچی دەسکەوتەکانیان لە فۆنتەراتو کاروباری بیناسازیدا بەکاردەهێناو بوون بە دەوڵەمەندترین کەس لە کوردستاندا.

لە کاتێکدا کە حوکوومەت ئامادە بوو بۆ چاوپۆشی کردن لەو جۆرە کارانەی لە سەرەوە باسیان لێوە کرا، لە بەر خاتری دڵسۆزیی ***موستەشارێک***، کەچی بەوپەڕی دڵڕەقیشەوە ڕەفتاری لە گەڵ هەر کەسێکیاندا دەکرد کە جۆرە سەربەخۆییەکی بنواندایە. گەلێ کەس شایەتیی بۆ میدڵ ئیست ووچ داوە سەبارەت بە سەرگورەشتەی ***موستەشارێک*** کە ناوی جەعفەر مستەفا بووەو لە ساڵی 1986دا لە بەر هەڵگەڕانەوەو سەرپێچیکردنی ئیعدام کراوە. ئەم پیاوە وا باسدەکرێ لایەنگرێکی دڵگەرمی ڕژێمی بەعس بوو، بەوەش ڕازی بووبوو کە هێزێکی ***جاش*** پێکبێنێت, بەڵام تەنها بەو مەرجەی ڕێگەی پێبدرێت لە ناوچەکەی خۆی, لە چیاکانی بادینان بمێنێتەوە. ساڵی 1986 فەرمان درا کەوا جەعفەر مستەفا بگوێزرێتەوەو ئەمیش ملی بە فەرمانەکە نەداو نەڕۆیشت. لە ماوەی لە کاروەستانیدا, بەرەنگاربوونەوەی ئەم پیاوە بۆ سەدام حوسێن, بووبوو بە قسەو باسی هەموو کوردستانی عێراق. بەڵام پاش حەفتەیەك لە بەغدا ئیعدامکراو لاشەکەشیان لە پایتەختەوە ناردەوە بۆ ماڵی خۆی، لە نزیك شارۆچکەی مانگێش لە باکوور، لەوێش بۆ جاری دووەم بە ئاشکراو بە بەرچاوی خەڵکەوە هەڵواسرا*. ماوەیك دوای ئەوە, هەردوو گوندی بێسفکیو دێرگژنیك, کە ئەو خاوەنیان بوو, سووتێنرانو تەخت کران(47).

---

* بە نرخی جارانی دیناری عێراقی کە یەك دینار سێ دۆلار بوو ـ و.

(47) بە پێی دۆسێی گوندە ڕووخاوەکان کەوا لە لایەن کۆمەڵەی ئاوەدانکردنەوەو گەشەپێدانی کوردستان (KURDS) ەوە کۆکراوەتەوەو ڕێکخراوە، گوندی بێسفکیی باکوورو بێسفکیی باشوور لە ساڵی 1987دا ڕووخێنرانو دێرگژنیکیش لە ساڵی 1988دا. هەردوو گوندەکە سەر بە ناحیەی دۆسکی بوون.

* بە پێی قسەی چەند دۆستێکم لەو ناوچەیەدا ، وا دەگێڕنەوە کە ئەم جەعفەر مستەفایە بانگ دەکرێ بۆ کەرکووك و لەوێ لە ڕووی فەرماندەی فەیلەقی یەکدا دەوەستێ (زیاتر ڕێی تێدەچێت کە لە ڕووی علی حسن المجیددا وەستابێت). دواجار بە دەسبەسەری دەیهێننەوە بۆ مانگێش, لە

★ ★ ★

1985 ـ 1987 : شەڕی بەربڵاو

لە پاش تێکچوونی گفتوگۆی بەعس ـ PUK لە کانوونی دووەمی 1985دا، ڕژێمی عێراق ڕوانی کەوا کۆنترۆڵکردنی کوردستانی عێراق جارێکیتر کەلیی تێکەوتووەتەوە. شەڕ لە گەڵ ئێراندا، کە وای بۆ دانرابوو سەرکەوتنێکی خێرا وەدەستبێنێ، هەردوو لای بە کوژراو و برینداری زۆرەوە بە جۆرێکی بێکۆتایی کێش دەکرد. لە گەڵ ئەوەشدا کە حوکوومەت زنجیرەیەك قەڵای گەورەو بچووکی لە هەموو شوێنێکی ناوچە دێهاتیەکانی کوردا دروست کردبوو بەڵام کارێکی گونجاو نەبوو ژمارەیەکی زۆر لە هێزەکانی خۆی لەو ناوەدا مۆڵ بدات. دەیان گوندو نیشتەجێی کورد، بە تایبەتی لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی PUKدا لە نزیك سنووری ئێرانەوە، لە ناوەڕاستی ساڵانی 1980وە بەرەبەرە سووتێنران‌و دانیشتوانیشیان سەرلەنوێ لە *موجەممەعاتدا* نیشتەجێ کرانەوە. بەڵام خەڵکی سەدان گوندی دێرینی تر، کە خۆیان لە دوو هەزار دەدا، هەوڵیان دەدا شەڕی دژە یاخیبوون, لە گەڵ ڕەوتی ژیانی ڕۆژانەیاندا تێکەڵ بکەن. لەم پرۆسەیەدا, هەموو کۆمەڵگاکەیان گۆڕانی بە سەردا هات.

تۆپباران کردن گەورەترین هەڕەشە بوو بۆ وەرەی خەڵکەکە. سوپای عێراق کوردستانی لە شێوەیەکی تۆڕئاسادا بەش بەش کردبوو, لە هەموو لایەکەوە تۆپخانەی قورسیان بۆ دابەستبوون بە مەودای زیاد لە بیست‌و پێنج میل‌و هەموو دەم گولله تۆپ دەیکوتان و پێشبینی ئەوە نەدەکرا هەر ڕۆژەو کام نیشان مەبەستە. کاروباری کشتوکاڵ کردنی ئاسایی بووبوو بە گەمەیەکی کوشندەی مەرگ‌و ژیان.

پایزی 1986دا, لەوێ بە بەرچاوی خەڵکێکی زۆرەوە کە بۆ ئەم مەبەستە کۆیان کردبوونەوە گولله بارانی دەکەن‌و ماوەی چەند سەعاتێکیش لاشەکەی هەڵدەواسن, شایی‌و ئاهەنگێکی گەورەش بەو بۆنەیەوە ساز دەکەن ـ وەرگێڕ.

www.dengekan.com

خـەو لـە خـەڵك حـەرام بووبـوو و بـەردەوام نیگـەرانیو دڵـەڕاوكێ مێشـكی هـەموو كەسی تێكدابوو.

هەلیكۆپتەر هەمیشە سەربازو *جاشی* لە گوندەكانـدا دادەبەزانـد, بـۆ گـەڕان بـە دوای سـەربازی هـەڵاتوو, موتەخـەلیف یـان ئـەو كەسـانەی گومـانی *پێشـمەرگەیان* لێدەكرا. بە لێشاو كـورد دەگیرانو ئیعدام دەكران. خـەڵكێكی زۆریش بـە هێـرشو پەلاماری بەردەوامی فڕۆكەی شەڕكەر- بۆمبهاوێژی میگو سۆخۆی دەكوژران، كەوا حوكوومەت لە سۆڤێتی وەرگرتبوون. هەر لە سەردەمی یەكەم ڕژێمی بەعسەوە لـە سـاڵی 1963دا، گوندنشـینە كوردەكـان فێـری ئـەوە بووبـوون كـە چـۆن خۆیـان لـە هێرشـی ئاسمـانی بپـارێزن بـە دروسـتكردنی ژێرزەمینـی سـەرەتایی لـە دەرەوەی ماڵەكانیانەوە. وا ئێستا ڕەوتـی دروستكردنی ژێـرزەمین چووەتە پـێشو لـە جاران مەحكەمترو قایمتر دروست دەكرێن. لـە ڕاستیشدا زۆریـان هـۆدە بـوون لـە زەویـداو بەرزیشیان بواری بە پێوە وەستانی دەداو بە تەختەی پان یـان جەمـەلۆن و لقـەدارو چەند چینێك خۆڵو بەرد سەر دەگیران. ئەوانەی كە چاكتر دروست دەكران لـە بـەر دەركەكەیاندا توونێلێكی پێچاوپێچی تێدابوو بۆ خۆپاراستن لـە تەقینـەوەو پارچـە بۆمـب. زۆر گونـدیش بـە ڕۆژ چـۆڵیان دەكـردو دەچـوونە نێـو ئەشـكەوتو بـن گاشەبەردی ئەو نزیكانەو ئێوارەش كـە تاریك دادەهـات دەهاتنـە دەرەوەو دەچوونە لای كاروبـاری ئـاژەڵو كێڵگەكانیانـەوە. لێـرە گونـدی بچووكی سێ چـوار ماڵـە یـان شارۆچـكەی سـێ چـوار هـەزار كەسـی خۆبـەخۆ كاروبـاری خۆیـان ڕێكخسـتبوو و بەڕێوەیان دەبرد. زۆر لە گوندەكان ئەنجومـەنی پێـنج كەسیی خۆیـان هەڵبـژاردبوو (*مجلس الشعب* بە عەرەبیو *ئەنجومەن* بە كوردی).

كاتێ حوكوومەت خزمەتگوزاریی سادەو سـەرەتایی خـۆی لـە ناوچـە دێهاتیـەكان كێشـایەوە مامۆسـتا *پێشـمەرگەكان* فریاكـەوتنو جێـی مامۆسـتایانی قوتابخانـە چۆڵكراوەكانیان گرتـەوە. هـەروەها *پێشمەرگە* برینپێچەكانیش بنكە تەندروستیە داخراوەكانیـان دەبـرد بـەڕێوە. بـە زۆریـی گونـدەكان كارەبـاو ئـاوی خواردنـەوەی بۆرییان نەبوو، بەمە توانای ڕژێم بۆ تۆڵەكردنەوەو سەغڵەتكردنیان لەم ڕووەوە كـز بـوو. لەبەرئـەوە، هـەروەكو جـاران، كوردەكـان لـە زێو كانیاوەكـانو ئـاوی ژێـر

زەوی[48] پێداویستیی خۆیان دابین دەکرد، زۆری ئەو کەسانەش کە حاڵو گوزەرانیان باش بوو مەکینەی کارەبای خۆیان هەبوو. کاروباری بازرگانیش لە سەر قاچاخچێتی بەندبوو, گوندنشینەکان بە پێی ئەوەی کە شارەزای گشت توولەڕێی گردو تەپۆڵکەکانی دەوروبەر بوون دەیانزانی چۆن خۆ لە ڕێگرتنو ئابلۆوقەی ئابووریی حوکوومەت بپارێزن کە بە سەر ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی *پێشمەرگەدا* سەپاندبووی. لە خاڵەکانی پشکنینەوە تەنها بواری تێپەڕبوونی ئافرەت دەدرا. هەندێ جاریش کوڕی گەنج لەوێوە بە بەرتیل دەرباز دەبوون، بەڵام ئەمە کارێکی ترسناك بوو, هەندێ کەس دەگیرانو بێسەروشوێن دەکران بە گومانی ئەوەی گوایە یارمەتیی *پێشمەرگە* دەدەن.

لەو دەمەدا جۆرە جیاوازییەك لە نێوان *پێشمەرگەو* خەڵکە مەدەنییە ئاساییەکەدا پەیدابووبوو. ڕاستێکەی *پێشمەرگەی* کارا مووچەی ڕێکخراوەکەی خۆیان وەردەگرت و بە نۆبە ماوەی 15 ـ 20 ڕۆژ ئەرك و فەرمانی خۆیان بەجێدەهێناو ئەوەندەش لە ماڵی خۆیان دەمانەوەو لە سەر زەویوزاری خۆیان کاریان دەکرد*. بەڵام زۆربەی ئەو پیاوانەی لە تەمەنی سەربازیدا بوون و (تەنانەت هەندێ جار ئافرەتیش) لە ڕێکخراوێکدا خرابوونە ژێر چەکەوە بە ناوی هێزی بەرگریی میللی یان *هێزی پشتگیریو* ئەرکی سەرەکییان بەرگری کردن بوو لە گوندەکانیان ئەگەر هێرشیان کرایە سەرو بەرەنگاربوونەوەی سوپاو ڕاگرتنی تا هێزی *پێشمەرگە* دەگات. چەکی سووك, دەستکەوتنی زەحمەتێکی زۆری نەدەویست و لە *جاش* دەکڕراو باو بوو هەر ماڵەو چەکێك یاخود زیاتری هەبێت. لەو کاتەدا *پێشمەرگە* بۆ ئەوە کاریان دەکرد کە هاوتایی ڕژێم تێکبدەن و لاسەنگی بکەن بە

---

[48] هەندێ گوند سیستەمێکی تایبەتی ئاوی خواردنەوەو ئاودێریی ژێر زەوییان هەبوو لە شێوەی جۆگەلەدا کە بە خشت دادەپۆشران. ئەم خەنەك یان جۆگەلەی ژێر زەوییە پێی دەوترێ کارێز Karez.

* جیاوازیی نێوان خەڵکی گوندەکان و پێشمەرگە لەو ئاستەدا نەبوو کە زۆر هەستی پێبکرێت. لاموایە جۆرە تێکەڵبوونێك لێرەدا دروستبووبێت، چوونکە ئەو سیستەمی 15 ڕۆژ لە ماڵ و 15 ڕۆژ دەوامکردنە لە نێو فەوجەکانی جاشدا باوبوو، نەك پێشمەرگە ـ و.

www.dengekan.com

هێزی جێگیرو گەڕۆکیانەوە. سەدان یەکەی بچووك بچووکی گەریلا، یان *مەفرەزە* بە دێهاتەکاندا دەسووڕانەوە. لە ناوچە شاخاویەکاندا *مەفرەزە* دەبوو هێند بچووك بووایە کە تەنها پێنج کەسی لەخۆ بگرتایە، لە گوندەکانیشدا کەمترین ژمارەی پێویست پانزە کەس بوو بۆ بەرگریکردنێکی سەرکەوتووانە. لە *مەفرەزە* گەورەتر *کەرت*و لە کەرتیش گەورەتر *تیپ* بوو**، کە ئەمەش بە پێی بۆچوونی کوردەکان هاوشان بوو لەگەڵ فیرقەیەکی سوپای نیزامیدا[49]. لە سەرەتای ساڵی 1987ەوە تەنها شارو شارۆچکە گەورەکان و کۆمەڵگاکان و ڕێگاوبانە قیرەکان لە کوردستانی عێراقدا لە ژێر کۆنترۆڵی تەواوی بەغدادا مابوونەوە. دەسەڵاتیش بە سەر ناوچە دێهاتیەکاندا لە نێوان KDP لە باکوورو PUK لە باشووردا دابەشکرابوو. لە کاتێکدا کە ڕژێم دەمێك بوو ناو وناتۆرەی لە KDP دەناو بە "نەوەی خیانەتکاری" ی لە قەڵەم دەدان، ئێستا وا نیشانەی شوومی ئەوە دەبینێ کە PUKیش وەك بریکارێکی سەربازیو سیاسیی هێزێکی بێگانە کار دەکات کە عێراق لە گەڵی بەشەڕهاتووە. لێرە بەدواوە گرووپی تاڵەبانی بە ڕەسمی وەك "*عومەلای ئێران*"* واتە بەکرێگیراوی ئێران ناودەبران, ئەمەش زاراوەیەك بوو, سەدام حوسێن خۆی دایهێنابوو[50]. ئەم جوێن و بە سووك ناوهێنانە لە لایەن ڕژێمەوە بێبناغە نەبوو، چوونکە لە بەشی دووەمی ساڵی 1986دا هاریکاریی کردنی نێوان PUKو ئێرانیەکان بوو بە ڕاست. ئەو کاتەش KDP دەمێك بوو ڕێگەی ئێرانی لە بەردەمدا والا بوو وەك پەناگەیەك. وا PUKیش ئێستا هەست بەوە دەکات کە هیچ چارێکی تر نیە لەوە زیاتر کە وەکو ئەو بکات. لە کوردستانێکی چواردەور بە وشکایی گیراودا خەبات و تێکۆشان قەت سەرناکەوێ بێ یارمەتیدانی دەراوسێیەکی دۆست. نەوشیروان مستەفا ئەمین، کە ئەو دەمە جێگری سەرکردەی یەکێتی

** لە دەقە ئینگلیزییەکەشدا هەر هەمان وشەگەلی مەفرەزە، کەرت، تیپ بەکارهاتوون، ئەم دابەشکردنە زیاتر هی پێکهاتەی پێشمەرگایەتی PUK بوو ـ و.

(49) چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست وۆچ لە گەڵ نەوشیروان مستەفا ئەمین، واشنتۆن ، 2 ی مایسی 1993.

* لە دەقەکەشدا هەر بە شێوەی Umala Iran هاتووە ـ و

(50) ناوزەدکردنی بەرهەڵستکارانی ڕژێم بە جوێن و ناو و ناتۆرەی ناشیرین زۆر باوبوو. مێرمنداڵێکی تەمەن حەڤدە ساڵ کەوا لە لایەن ڕژێمەوە ئیعدامکرابوو، لە دۆکیومێنتێکی ئەمندا کە فەرمان بە مەیتخانەی سلێمانی دەکات لاشەکەی لەکۆڵکاتەوە، بە "ئاگرپەرست" باسکرابوو وەك نیشانەیەکی سووکایەتی کردن بە ئاینی زەردەشتیی ئێرانی کۆن

نیشتمانیی کوردستان بوو دەیوت:"هیچ ڕێگایەك نەبوو خۆراك و ئازووقەی لێوە بگاتە ئێمە، هیچ یارمەتییەك نەبوو بۆ بریندارەکانمان، هیچ ڕێگەیەکیش نەبوو بۆ دەرەوەی ئەو ناوچەیەی کە ڕزگارمان کردبوو. لە بەر ئەوە ئێران پەنجەرەی ئێمە بوو بۆ جیهان".

لە ئۆکتۆبەری ساڵی 1986دا PUKو حوکوومەتی ئێران گەیشتنە ڕێکەوتنێکی هەمەلایەنە لە سەر هاوکاری کردنی ئابووری، سیاسی، سەربازی. هەردوولا لە سەر ئەوە ڕێکەوتن کە دەبێ قورسایی تەواو بخەنە سەر شەڕکردنی ڕژێمی عێراق تا ڕووخاندنی سەدام حوسێن، هەردوو لاش پەیمانی ئەوەیان دا کە هەڵسوکەوتی یەکلایەنە لە گەڵ بەغدا نەکەن[51]. ئەگەر هەر لایەکیشیان بەرەوڕووی هەڕەشەو فشارێکی سەربازیی توند بووەوە ئەوە ئەویتر بەرەی دووەم بکاتەوە بۆ سووککردنی فشارەکەو ئێران ڕەزامەندیی پیشان دا کە چەك و یارمەتیی دارایی‌و پزیشکی بداتە P UKو لە هەمان کاتیشدا پێی لە سەر سەپاندنی ڕژێمێکی ئیسلامیی بە سەر بەغدادا, دانەدەگرت[52]. ئەنجامەکانی ڕێکەوتنەکە یەکسەر دەرکەوتن و، لە 10 ی ئۆکتۆبەردا, کۆمەڵێك گاردی شۆڕشی ئێرانی یان *پاسداران* بە هاوەڵیی *پێشمەرگەی* کورد لە بیرە نەوتەکانی کەرکووکیان دا، لە قووڵایی ناو خاکی عێراقدا. لە هەمان کاتیشدا بۆ بەجاری تووڕەکردن و دەمارگرتنی بەغدا، بە ناوبژیکردنی ئێرانیەکان PUK و KDP لە گەڵ یەکتر ئاشتبوونەوەو کۆتاییان بە ناکۆکیە درێژخایەنەکەی نێوانیان هێنا.

ئەم ڕێکەوتنەی تاران گۆڕانێکی بنەڕەتیی لە هەڵوێستی ڕژێمی عێراقدا بەرپا کرد. لە گەڵ ئەوەشدا کە عێراق لە شەڕی دژ بە ئێراندا باڵادەست بوو، بەڵام بارودۆخی ئەمنیی لە ناو سنووریدا خراپ لە دەست دەرچووبوو. لەو کاتەوە کە

---

[51] پەیمان شکاندنێکی تر بەرامبەر بە کورد، ئەوەبوو تاران بی ٚهیچ پرس و ڕایەك بە کوردەکان لە تەمووزی 1988دا بڕیاری شەڕ ڕاگرتنی UN ی قوبووڵ کرد لە هەرەتی پەلاماردانی ئەنفالدا.

[52] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ نەوشیروان مستەفا ئەمین، واشنتۆن ، 2 ی مایسی 1993.

www.dengekan.com

سـەرلەنوێ شـەڕ لـە گـەڵ یـەکێتیی نیشـتمانیی کوردسـتاندا لـە سـاڵی 1985دا دەسـتپێکردەوە کاروبـاری کـورد بـە محمـد حمـزە الزبیـدی سـپێردرا، کـە سـەرۆکی مەکتـەبی بـاکووری ڕێکخـراوی حیزبـی بـەعس بـوو. لـە پـاش پێداچـوونەوەیەکی هەمەلایەنەی بارودۆخی هەرێمەکە، وەك باسدەکرێ, کەوا فەرمان دراوە بە الزبیدی لە ماوەی شەش مانگدا کۆنـترۆڵی بکات، کـە ماوەکـە تـەواو بـوو شـەش مـانگی تـری درایە دەم, بەڵام دیسان هەر باری تێکچوون و ئاڵۆزیی بـەردەوام بـوو و لـە سـەرەتای ساڵی 1987دا بەغـدا بڕیـاری دا ئیجرائـاتی توندوتیـژ بگرێتـە بـەر. لێـرە بـەدواوە هەموو ئەوانەی هێشتا لە ناوچە شاخاویەکانی کوردا دەژیـان وخـەریکی کاروبـاری کشتوکالێی خۆیان بوون بە دوژمنی کاریگەری دەوڵەت لـە قەڵـەم دران لـە بـەر هـیچ شتێك نە لە ڕەگەزو بوونی سروشتییان بترازێ لە سەر خاکی باوباپیرانیان.